

עיונים בהרתעה

יואל גוז'נסקי, עורך

יע"ל מחלקת הוצל"א, המכללה לפו"מ,

מחנה דיין, גלילות

אוקטובר 2008

דבר מפקד מב"ל אלוף גרשון הכהן

תפיסת הביטחון הישראלית כפי שעוצבה בימי בן גוריון ועד להתפתחותה לגירסה שגובשה ע"י ועדת מרידורר הציבה את ההרתעה כאחד משלושה או ארבעה מרכיבי היסוד שלה. עיון ביקורתי במושג זה מגלה באופן מידי כי לפנינו מושג חמקמק הרחוק מהיכולת להיות נבחן באופן כמותי ולוגי. די בגילוי כי מושג ההרתעה הוא למעשה יחס המתקיים בין מרתיע לבין מורתע והוא אינו מקיים תכונות לוגיות פשוטות שיחסיים אחרים מקיימים כמו "גדול מ-", "כבד מ-". כאשר a גדול מ-b, b גדול מ-c אזי גם a גדול מ-c. אבל כאשר a מרתיע את b, ו-b מרתיע את c, לא בהכרח a מרתיע את c. אי-הטרנזיטיביות המתגלה כאן מציבה את מושג ההרתעה במקום הדומה למושג האהבה: כאשר a אוהב את b, b אוהב את c עדין לא בהכרח a אוהב את c.

כולם מכירים בעוצמתה של אהבה ובכל זאת היא עדין מסתורית במידה רבה ואינה מתכנסת למישטור מתודולוגי. להיותו של צד אחד מרתיע צד אחר ישנם אם-כן תנאי רקע בהם התניות תרבותיות ופסיכולוגיות המכוננים את מצב ההרתעה כמצב שאינו מתפתח באופן סיבתי ולינארי. תופעה זו מתבטאת בכך ששינויים במרכיבי העוצמה של אחד היריבים לא מעמידים בהכרח משוואה בעלת ערך שינוי מתאים בעוצמת ההרתעה על היריב.

בנוסף לכך, לעיתים דווקא התממשותה של הרתעה היא הנקודה שבה היא גורמת לעקיפתה ולביטולה. דוגמא לכך, ההרתעה שהושגה מול מצרים בקרבות ההתשה בתעלת סואץ לקראת הפסקת האש. דווקא ההכרה המצרית באותה הרתעה היא שהניעה את נשיא מצרים סאדת לייצר לקראת 1973 רעיון מלחמה אחר, המבוסס על מענה מערכתי להרתעה הישראלית, כרעיון העוקף ומבטל במידה רבה את יתרון העליונות האווירית והתמרון הממוכן הישראלי.

למדים אפוא כי ההרתעה היא מצב דינאמי המתקיים בין מרתיע לבין מורתע ולעיתים בדיוק ברגע שבו ההרתעה מתממשת - בשיא עוצמתה - היא מניעה תהליכי התהוות בצד המורתע הפועלים לנטרולה. מתוך דינמיקה זו הכרוכה ביצירתה של הרתעה, מתעוררת השאלה עד כמה מדובר במושג הניתן למישטור מתודולוגי ושיטתי שאכן מעניק לנו כלי עבודה יעיל לקבלת החלטות אסטרטגיות ברמת הביטחון הלאומי. הדיונים הבאים מתמודדים בשאלה זו.

מפקד מב"ל
אלוף גרשון הכהן

תוכן עניינים

6	הקדמה
7	על עיונים בהרתעה
	הרתעה בפרספקטיבה היסטורית ומושגית
11	עוזי ארד
15	סרגיי הרט
	דוקטרינת ההרתעה הישראלית במבחן הזמן
20	אפרים סנה
22	דן שיפטן
28	אפרים הלוי
	ישראל ומבחן ההרתעה הקונבנציונאלית
31	שאול שי
34	דוביק תמרי
40	יוני שמשוני
42	אלקנה הר-נוף
	ההרתעה במבחן המאבק בטרור ובגרילה
55	בועז גנור
48	עוזי דיין
50	אהרון (זאבלי) פרקש
53	דן מרידור : ההרתעה ותפיסת הביטחון
57	מתן וילנאי : דברי סיכום

הקדמה

מושג ההרתעה מהווה מאז שנות ה-50 מרכיב מרכזי בשלושת יסודותיה המרכזיים של תפיסת הביטחון של ישראל: ההרתעה, ההתרעה וההכרעה. תפיסה זו גובשה על רקע ההבנה שישראל נתונה לאיום קיומי מצד שכנותיה הערביות, וכי העוצמה הצבאית של ישראל נועדה להרתיע את אויביה מלצאת נגדה למלחמה ולהכריעם במלחמות שיפרצו כאשר ההרתעה תתגלה כבלתי מספקת.

הנחה מרכזית בתיאורית ההרתעה היא, שהשחקנים הם רציונליים. השימוש במונח רציונליות בא כדי לתאר התנהגות של שחקן שפעולתו מכוונת לשם מקסימליזציה של הרווחים הצפויים, על בסיס חישוב מפוכח של רווח והפסד ושל פעולות היריב. בצד ההנחה הזאת עומדת ההנחה המשלימה אותה, לפיה בירוקרטיות ממשלתיות המקבלות החלטות נוטות לכיוון של התנהגות רציונלית יותר מאשר אי רציונלית ובדרך כלל מבצעות, בדומה לכלכלנים, ניתוח של היחס בין המחיר לרווח. מטרתה הבסיסית ביותר של הרתעה היא מניעת התקפה על הגבולות הריבוניים של המדינה (הרתעה ישירה). אולם, לעיתים מדינה מעוניינת להרתיע מפני פרובוקציות שונות, מעבר להרתעה ישירה, פרובוקציות הנתפסות כפגיעה מסוכנת בסטטוס קוו מסויים (הרתעה מורחבת). מדינת ישראל נאלצת להתמודד עם אויביה בשלושה מישורי התמודדות ולפתח כושר הרתעה עבור כל אחד מהם:

- איום בלתי קונבנציונאלי – הרתעה בלתי קונבנציונאלית (בעיני היריב).
- איום קונבנציונאלי – הרתעה קונבנציונאלית.
- איום אסימטרי (נמוך עצימות) – הרתעה בתחום העימות האסימטרי.

האתגר העומד בפני ישראל הוא גיבוש מענה רלוונטי לשלושת התחומים גם יחד. האיום האסימטרי (נמוך העצימות) אינו חדש, אולם משקלו הגובר כמרכיב מרכזי בעימות הערבי-ישראלי מקנה לו משקל יתר בתודעת הציבור ובעולם הערבי, בעיקר על רקע העימות המתמשך עם הפלסטינים. אחד המרכיבים העיקריים באיום האסימטרי, הן מצד הפיתוי שהוא מציב לגורמים הערביים והן מצד החומרה בה הוא נתפס בישראל, היא ההנחה שבניגוד לאיומים האחרים קשה מאוד, אם לא בלתי אפשרי, להרתיע מפניו. הנחה זו מחייבת דיון מפורט כאשר ניתן להראות כי אמנם ההרתעה מורכבת יותר ומחייבת אורחות מחשבה, כישורים וכלים אחרים, אך בסופו של חשבון אינה בהכרח יעילה פחות.

אל"מ (מיל') ד"ר שאול שי

סגן ראש המל"ל למדיניות ביטחון

עיונים בהרתעה

חוברת "עיונים בהרתעה" הינה פרי יום עיון שעניינו הרתעה. יום העיון התקיים ב-22 בנובמבר 2007, והוא פרי יוזמה משותפת של המטה לביטחון לאומי והמכללה לביטחון לאומי של צה"ל. העניין שעורר יום העיון הוביל להחלטה לפרסם חוברת זו, המרכזת את עיקרי ההרצאות שהושמעו במהלכו.

השאלה, עד כמה ניתן "לתפור" חליפת הרתעה שונה מול כל אחד מהאתגרים הביטחוניים העומדים בפנינו, עולה כחוט השני מהמאמרים בקובץ זה. אתגרים אלו, החורגים במידה רבה מהאופן בו אנו מבינים את תורת ההרתעה - הבנה המתבססת ברובה על האסטרטגיה הגרעינית - מעלים צורך להתאימה אל מול מגוון יריבים, יכולות ומצבים. סוגיה זו ידועה זה מכבר ואף הביאה להתפתחות של חשיבה בדבר דרכי התמודדות אפשריים. זו גם מטרת קובץ מאמרים זה.

המאמרים שעובדו על בסיס ההרצאות מבטאים התייחסויות שונות לארבע סוגיות מרכזיות: ההרתעה בפרספקטיבה היסטורית ומושגית; דוקטרינת ההרתעה הישראלית במבחן הזמן; מבחן ההרתעה הקונבנציונאלית הישראלית וההרתעה הישראלית במאבק בטרור ובגרילה. יום העיון וחוברת זה המאגדת את תוצריו, נועדו לעודד את המשך הדיון והבחינה של הסוגיות השונות הנגזרות ממושג ההרתעה.

פרופ' עוזי ארד מנתח את הליקויים בהתייחסות הישראלית למושג ההרתעה, סוקר את התפתחות החשיבה ואת יחודה של ההרתעה הגרעינית ומפרט משהו מיתרונותיו וחולשותיו המובנות של המושג, חולשות הדורשות לדעתו העמקת יתר, במיוחד במקומותינו. פרופ' סרגיי הרט שואב את הדוגמאות שלו מעולם החי ומתורת המשחקים ומראה שיטות שונות כיצד להפוך קומוניקציה בין הצדדים לאמינה ולאיום להיתפס כמרתיע.

ד"ר אפרים סנה מבקש "לעדכן" את הדרך בה אנו מרתיעים לאור השינויים בסביבה האסטרטגית בשל תהליך התגרענותה של איראן, שיפור היכולת הרקטית והטילית במזרח התיכון והגברת המגבלות על פעולת צה"ל בתנאי ספיגה. ד"ר דן שיפטן מבקר את החשיבה המקובלת בדבר כשלונה של ההרתעה הישראלית ומציג דוגמאות מהעיומותים של ישראל מול סוריה, עיראק ומצרים - דוגמאות אשר לדעתו הופכות למעשה את ההרתעה הישראלית לסיפור הצלחה.

לדעתו של אפרים הלוי הצגת חזות של עוצמה וביטחון עצמי היא הכרחית כדי לקיים הרתעה אמינה. עוד הוא טוען כי האופן בו נסוגה ישראל מדרום לבנון ומעזה הביא למצב אנומאלי לפיו מול ארגוני הטרור אין לישראל הרתעה שלמה.

ד"ר שאול שי טוען כי השינויים בעימותים מולם מתמודדת ישראל, בהם, מעבר מעימותים קונבנציונאליים גבוהי עצימות לעימותים אסימטריים, מחייב בחינה מחודשת של מושג ההרתעה כחלק מתפיסת הביטחון של ישראל. תא"ל (מיל') דב תמרי סוקר מה שלדעתו הם כשלים בחשיבה הצבאית הישראלית אודות ההרתעה לאורך השנים, כשלים שהחריפו את ממדי הסכסוך עם שכנינו הערבים והביאו למה שהוא מכנה: "הפרדוקס של ההרתעה". תא"ל (מיל') יוני שמשוני מפרט את ההבדלים בין ההרתעה ב"סיטואציה הגרעינית" לבין הרתעה ב"סיטואציה הקונבנציונאלית" ואת הקושי לייצר איום רלוונטי במצב בו לא מתקיים מצע של ידע משותף בין הצדדים.

תא"ל (מיל') אלקנה הרנוף מבקש להפריך את הטענה לפיה בעקבות מלחמת לבנון השנייה נפגעה ההרתעה הישראלית. לדבריו ההרתעה הישראלית נבנתה במשך דורות, על יסודות איתנים שעדיין עומדים לה. לדעתו של ד"ר בועז גנור אומנם קשה יותר להרתיע באופן אפקטיבי ארגוני טרור מעצם טבעם, אך ניתן לזהות את השיקולים והאינטרסים המיידיים שלהם ולהשתמש במידע זה בכדי להרתיע אותם בדרכים מגוונות. אלוף (מיל') עוזי דיין טוען לקשר ישיר בין היכולת להגדיר מדיניות ביטחון לאומי לבין היכולת לקיים הרתעה אפקטיבית, "המתחילה בשדרות ומסתיימת בטהרן". לשיטתו מחוייבים אנו קודם לכל לחוסן חברתי כתנאי להרתעה.

אלוף (מיל') אהרון (זאבי) פרקש סוקר את הקשיים של שלטון דמוקרטי להלחם בטרור ומציע להכניס את האזרחים בצד השני למשוואת ההרתעה. הוא מפרט לגבי מספר אופנים בהם ישראל יכולה לשקם את יכולת ההרתעה שלה בזירה הלבנונית ומול הפלסטינים. עו"ד דן מרידור מפרט את הקשיים של מדינה ריבונית כישראל להתאים עצמה לשינויים מהירים וא-סימטריים ולהאבק מול אידיאולוגיה שגורסת שאין לה זכות קיום. את ההשלמה שהוא מזהה כעת עם קיומה של המדינה הוא זוקף לזכותה של ההרתעה הישראלית. אלוף (מיל') וסגן שר הביטחון מתן וילנאי מסכם בדבריו את הסוגיות שעלו בכנס וקושר אותם לתוצאות מלחמת לבנון השנייה ולהכרח של ישראל "לטפח" את יכולת ההרתעה שלה כערובה לקיומה במזרח התיכון.

תודתי נתונה לכל המרצים, המשתתפים והמארגנים של יום העיון ובראשם איתמר יער ובני דנש. החוברת "עיונים בהרתעה" אושרה לפרסום ע"י מפקד מב"ל האלוף גרשון הכהן ושאל שי, סגן ר' המל"ל (מדיניות ביטחון).

יואל גוז'נסקי

האגף לעניינים אסטרטגיים

המטה לביטחון לאומי

חלק א': ההרתעה בפרספקטיבה היסטורית ומושגית

עוזי ארד

סרג'יו הרט

עוזי ארד

כל עיסוק בנושא ביטחון לאומי בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה לא יכול שלא להידרש ולעסוק בהרתעה, על כל היבטיה, כמושג מפתח באסטרטגיה המודרנית. אם היו דורשים ממני, לצמצם את כל התורה האסטרטגית למונח אחד והייתי צריך להקריב מונחים אחרים, הייתי בוחר בהרתעה.

בשל שורה של סיבות, התגלו ליקויים מושגיים ותפיסתיים בהתייחסות הישראלית להרתעה. המונח מסובך דיו מבחינה עיונית ומעשית וקיימת קלות בלתי נסבלת במקומותינו בהתייחסות אליו. למשל, כאשר אנשי ביטחון ישראלים אומרים: "אנחנו מרתיעים", הם למעשה מכילים בתוך המושג את כל מונחי הביטחון הלאומי. כך אובדת החדות וגדלה הבעייתיות של המונח. לא תמצאו דברים דומים, אגב, בחשיבה האמריקאית או הרוסית. שם האלומה היא צרה וממוקדת לקרביים הלוגיים והאופרטיביים של המונח.

המושג הוא תולדה של המלחמה הקרה והתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה. ניתן לשאול, האם לא התקיימה הרתעה קודם לכן? ודאי. האם לא היו מצבים הרתעתיים קודם? ודאי שהיו, ואף נכתב על כך לא מעט, גם אם לא באופן ובנפח הקיים היום. מרבית החשיבה בתחום היא תולדה של העידן הגרעיני.

השימוש בנשק גרעיני גובה דרגות הרס בסדרי גודל אחרים. לכן, הכורח לגרום ליריב שלא להשתמש בכוחו, הופך לאין ערוך יותר אקוטי. כלפי סוגי נשק גרעיניים לא היה ניתן בנקל להעמיד את המענים האסטרטגיים החלופיים להרתעה - לאמור, הגנה, התקפה או הכרחה. בשל אופיים של כלי הנשק לא ניתן היה להעמיד הרתעה ששוללת את הישגי היריב ומונעת ממנו להסב לך נזק.

בכל האמור לנשק גרעיני, לא היו ועדיין אין בנמצא אופציות הגנתיות של ממש. אתה לא יכול למקלט בקלות, אתה לא יכול ליירט בקלות, וברגע שהיריב החליט לשגר טילים לכיוונך, בסבירות גבוהה מאוד, חלק מהם יגיעו. באין הגנה ובאין כוונה להתקפה מקדימה, אתה נדחק לכורח למנוע. אלו מאפיינים טכנולוגיים שלפי שעה לא השתנו בצורה מהותית. בנוסף, כאשר צד מסוים נדרש להביא את היריב שלא לתקוף, עליו לחולל היקף ענישה כזה שרק אמצעי לחימה גרעיניים יכולים לחולל. ולכן מושג ההרתעה הפך למושג הציר בחשיבה האסטרטגית המודרנית, בעיקר בעידן הגרעיני.

ההרתעה נכונה לספקטרום הגבוה של גרימת נזק ומניעת נזק. כדי להרתיע טרור ברמה עציומת נמוכה, ניתן למצוא חלופות הגנתיות והתקפיות טובות יותר מאשר בתחום הגרעיני. המידתיות לא מאפשרת לאיים בהיקפי נזק כאלה שבהכרח ירתיעו, בין אם מדובר במתאבד אם לאו. לכן המובהקות של המושג נמצאת ברמה האסטרטגית העליונה: מניעת נזקים גבוהים על ידי איום בגרימה בנזקים גבוהים. ככל שאתה יורד יותר "למטה" ההרתעה הופכת חמקמקה יותר, ובסוגייה זו עשו בישראל שימוש קלוקל.

שנות ה-50 וה-60 היו שנים בהן פרח החשיבה באפליקציות הדוקטרינריות, באמל"ח, בתפישות הביטחון, אבל גם בחשיבה המופשטת על מושג ההרתעה, בתחום הכלכלה, המתמטיקה, חקר ביצועים והיחסים הבין לאומיים. המושג השתכלל, הפך להיות אופנתי והושאל למצבים שלא תואמים את הרקע להתפתחותו. מקרה מובהק מתקיים כשאתה יודע שאם היריב יחתור לבצע את זממו, הוא יצליח, ואתה רוצה להביאו לכדי הבנה שהענישה בתגובה למעשיו תהיה בסדר גודל כזה שהוא יתחרט על מעשיו.

האתגר האמיתי הוא להפוך את היריב להיות ה"שוטר" של עצמו, כך שהוא לא יתפתה להשיג הישג תחת לחץ. בנוסף לאיום בגרימת נזק, ניתן להרתיע יריב פוטנציאלי גם על-ידי שלילת ההישג. כך למשל, מועבר מסר ליריב לפיו בידך כושר הגנתי מסוים, כך שאם הוא יבחר לתקוף, הוא לא ישיג את מבוקשו. זו הרתעה על ידי כושר הגנה גבוה.

כבר בשנות ה-60 וה-70 התחילו להתעורר ספקות והתפתחה ביקורת על חולשות מובנות של המושג. בישראל נתפסים באופן מופרז לאחת הסוגיות, סוגיית הרציונאליות. לדעתי זו רדוקציה. זאת, משום שמרבית הבעיות שהתעוררו לגבי האפליקציות של מושג ההרתעה לא היו בתחום הזה, אלא היו לגבי פתולוגיות אחרות. ראשית, ישנו קושי בפיתוח אמצעי תקשורת בין הצדדים. כל "המשחק" מתרחש במוחו של היריב, לכן יש פה עיוותי תפישה והטעיות, יש הלכי רוח וישנם פיתויים. כל הכשלים האנושיים שמתקיימים במוחו של אדם מתקיימים פה.

מרכיבים אלו באישיותו של אדם משחקים תפקיד בגישתם של מנהיגים כלפי האיום שמולם. ביודעינו את כל אלה, עולה השאלה, כיצד עלינו לתמרן כלפי התכונות הללו? איך היריב מפרש את התכונות הללו אצלנו, ואיך הדיאלוג הזה מתקיים? התלות העצומה של ההרתעה בעולם הדימויים היתה מושא לחיצי ביקורת בטענה שזוהי דוקטרינה שעומדת על משענת קנה רצוף ולכן מועדת לפורענות.

הביקורת הופנתה בעיקר לעבר הקושי לפצח את מערכת הערכים של היריב. משום שאם אתה יודע לזהות את מערכת הערכים הזו, אתה יודע על מה לאיים. ביקורת נוספת הופנתה לגבי היכולת להבין מנגנונים של קבלת החלטות. איך אתה מוודא שאינפורמציה מדויקת מגיעה ליריב? זאת, כאשר מימד קריטי בניהולה של ההרתעה הוא המימד ההצהרתי בו כל מילה שקולה במאזניים.

בשנות השמונים של המאה שעברה המשיך המושג והתפתח באקדמיה ובמכוני המחקר בארצות הברית. לאחר מכן, על פי עדותם של אנשים בפנטגון, הועבר הויכוח ל"חדרי חדרים". לכן, מרבית העיסוק האקדמי מאז הפך להיות עיסוק תיאורטי, מה שגרם לו "להתאדות". מאחר ויש לתרגם את הדברים לבניין כוח ולתפישות ביטחון, יש התחבטות גדולה מאוד כיצד לאמץ דפוסי הרתעה נכונים לתקופה המודרנית. בינתיים הנסיבות השתנו. יש תמורות גיאופוליטיות מרחיקות לכת ואין דין הרתעה במצב א' למצב ב', או למציאות משתנה. אם למשל הייתה מתפתחת הגנה אקטיבית מוצלחת, היה זה משנה את יחסי הכוחות.

תורת ההרתעה העדכנית גורסת כי ההרתעה, כדפוס שמארגן מושגים ומעשה, היא בעייתית, אך אין לה אלטרנטיבה. למשל, אם בעתיד יתרחש פיצוץ גרעיני אותנטי באיראן, יהיה לנו אינטרס עליון להרתיע משימוש נגדנו. אגב, יש עוד דרכים מלבד הרתעה לפתור את הבעיה, למשל לחתום על הסכם שלום או להיכנע, אך בהינתן היריבות והעוינות בין המדינות, אין כרגע תחליף להרתעה.

באשר לסוגיית הרציונאליות. יש כמה פתולוגיות גרועות יותר מאשר חוסר רציונאליות, כמו למשל: חוסר עקביות, כשלים בזרימת מידע, או נטייה לראיה לא מציאותית. אם נבחן את מספר הפעמים שמוקמות ועדות חקירה במקומותינו, ניווכח שגם אנו לקינו במשגים גדולים. האם זה הופך אותנו ללא רציונאליים? וודאי שאנחנו רציונאליים, במסגרת הגבולות האנושיים שיודעים גם תופעות של חוסר רציונאליות.

בנוסף, יש לזכור כי כלפי כל יריב יש "לתפור חליפה הרתעתית" שתואמת את הדפוסים שלו, את מערכות הערכים שלו וכל נקודת תורפה אחרת שניתן לזהות. אם אתה חושב שיש כשלים, תשקיע יותר. אם אתה חושב שיש ליריב סיבולת גבוהה, תאיים בנזק יותר גבוה. אם אתה לא יודע ואתה חושב שהוא מוכן לסבול הכל, "תפיל עליו את הכל". בהינתן אי ודאות הפיתרון היחיד הוא לא להמר, אלא להניח את החמור מכל ולהשקיע יותר.

אם אתה רוצה להרתיע גורם שמיוחסת לו דבקות פנאטית גבוהה, מצא את הדברים שיקרים לו. אין גורם שאין דבר שיקר לו, ויש גם שיעורים - כמות הופכת לאיכות - והרי לכם חידושים מושגיים. אגב, תורת ההרתעה יודעת לדבר על הרתעת מינימום, כלומר, כמה מספיק כדי להרתיע. תורת ההרתעה עדיין לא יודעת לדבר על הרתעה מקסימאלית. הנה אתגר.

בנותנו את הדעת על מושג ההרתעה עלינו לזכור כי אין להעמיס עליו כל דבר, אלא לזקקו ולהבין אותו על כל רקעו. השקעה זו שווה, מאחר והמושג הזה עשוי להיות מרכזי מאי פעם. אני מפציר בכולנו לתקן את בעיית הבורות הזאת על-ידי השתלטות מעמיקה על הנושא, למידה מניסיונם של אחרים וזהירות מופלגת מקפיצה למסקנות. גם אז, כאשר נעמוד בפני הקשיים והפגמים שישנם, יהיה עלינו להבין כי למרבה הצער, כנראה שלעת עתה אין בנמצא חלופה טובה יותר.

***

סרגיו הרט

בדברים שנשא בשטוקהולם ב-2005 לרגל קבלת פרס נובל טען פרופ' ישראל אומן כי מלחמה איננה בלתי רציונאלית, ומי שחושב כך טועה ומטעה. לשיטתו, עלינו להבין את הרציונאליות של המלחמה, ולא יעזור לנו לטאטא זאת מתחת לשטיח בכך שנטען שהצדדים אינם רציונאליים. עוד הוא אמר, כי יש לחשוב במונחים של אינטראקציות לאורך זמן. מלחמה אינה אירוע חד פעמי אלא אינטראקציה רב שלבית ולאורך זמן, וכך צריך לנתח אותה.

שותפו לפרס, פרופ' תום שלינג, פתח ואמר שהאירוע המרשים ביותר בחמישים השנים האחרונות הוא אירוע שלא התרחש. מה הוא האירוע הזה? ובכן, זה שאף אחד לא השתמש בנשק גרעיני. למרות שמספר פעמים היו קרובים לשימוש כזה, אף אחד לא השתמש בנשק גרעיני. הוא גם טען שהיתרון הגדול הטמון בנשק גרעיני הוא לא בשימוש בו, אלא בהשפעה שהוא מקנה לבעליו.

מהשורש הלטיני *terrere* נוצרו שתי מילים, *terror* (טרור) ו-*deter* (הרתעה). בעוד ששימוש בטרור נועד להפחיד אותך כדי שתפסיק לעשות משהו שאתה עושה, הרתעה נועדה להפחיד אותך כדי שלא תעשה משהו. למרות הדמיון, המושגים שונים.

בתורת המשחקים מדברים על משחק "סכום אפס", בו מה שאחד מפסיד, השני מרוויח, ומה שאחד מרוויח, השני מפסיד. לעומת זאת, במשחק שאינו "סכום אפס" שני הצדדים יכולים להרוויח, או שני הצדדים יכולים להפסיד. במצב שהוא "סכום אפס" אין הרתעה. אם משהו שאני יכול לעשות טוב לי ורע ליריב, אני אעשה את זה בכל מקרה. ואם משהו שאני יכול לעשות טוב לו ורע לי, אני לא אעשה את זה. אך גם בקונפליקטים יכולים להיות אירועים ומצבים שאינם "סכום אפס", למשל כאשר כדאי לשני הצדדים שמשהו לא יקרה, כי שניהם יפסידו מזה. כאן יכולה להיות הרתעה.

כיצד מרתיעים? מרתיעים על-ידי איום אמין שמימושו יזיק לשני הצדדים (אם זה היה מועיל לי ומזיק לצד השני, זה לא איום, ואני אבצע זאת בכל מקרה). לכן אם אני אצטרך לממש את האיום, עלולים להיות לי היסוסים לעשות זאת, שהרי מימושו יזיק גם לי. צריך על-כן למצוא את הדרכים להפוך את האיום לאמין, משום שאם האיום לא ייתפס כאמין, הוא לא ירתיע.

כיצד גורמים לאיום להפוך לאמין? ישנן שיטות שונות לכך; חלקן ניתן לכנות "פיזיות", וחלקן "תמריציות".

כדוגמא לשיטות "הפיזיות", ניתן לדאוג שהשליטה של המאיים בהחלטה תהיה שליטה מוגבלת, למשל על-ידי "הפעלה אוטומטית", כדרך מעבר מעל תיל ממעיד המפעיל פצצה. דוגמא לכך הייתה הימצאותם של כוחות צבא אמריקאים על אדמת אירופה, תחת ההנחה שאם תתרחש התקפה סובייטית על אירופה כוחות אלה יסבלו אבדות קשות, מה שיאלץ את ארצות הברית להגיב.¹

אם אנחנו משאירים בידינו את מלוא אפשרות ההחלטה, אזי הצד השני עלול לומר: "אתה יודע מה, אתה מאיים שתעשה את זה? בוא נראה אותך!". כלומר יש להראות לצד השני שלפחות חלק מן השליטה כבר איננו בידי. שרשראות פיקוד ארוכות הן דוגמא נוספת לויתור מסוים בשליטה. צעדים מסוג זה ניתן לכנות בשם "אמצעים פיזיים" המחזקים את האמינות של האיום.

לגבי השיטות ה"תמריציות", נחשוב על מצב בו אי מימוש האיום יבסס לי מוניטין ולפיו אני לא מממש איומים. הדבר עלול להשפיע לא רק על התוצאה של האירוע הנוכחי, אלא גם על התוצאות של אינטראקציות עתידיות, בהן האיום שלי לא יהיה אמין, וכך הנזק הכולל שלי יהיה גדול יותר. לכן עדיף מבחינתי, למרות ההפסד שיגרם לי באירוע המסוים הזה, כן לממש את האיום. על-ידי ביסוס המוניטין שלי (כ"מממש איומים") באירוע "קטן" אני אוכל להימנע ממימוש האיום באירוע עתידי "גדול". כך נוצר לי ה"תמריץ" למימוש האיום. חלק מהדברים הללו נעשים בעזרת מה שמכונה "רציונאליות מוגבלת". ניתן להגביל את מידת הרציונאליות העצמית על-ידי בניית מערכת שבאופן מובנה תעשה שגיאות, דבר שהצד שכנגד יצטרך לקחת בחשבון. דרך אחרת קשורה לנקיטת צעדים שאת מימושם ניתן לחלק לשלבים. כך למשל, עשיית הכנות מסוימות למימוש האיום הופך אותו להרבה יותר אמין, משום שהן מציבות את המאיים במסלול בו יהיה לו קל יותר לבצעו. מה גם שההפסד (מביצוע האיום) ייראה קטן יותר כי אנו כבר מושקעים בתוכו.

¹ המחשה לעניין זה ניתן למצוא אצל סנטלי קובריק: "Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb", העורך.

מהו איום מוצלח? איום מוצלח הוא איום שלא התבצע, גם אם לשם כך הוקצו משאבים רבים שכביכול ירדו לטמיון. מה צריך להיות גודל האיום? האיום צריך להיות מספיק גדול כדי להפחיד את הצד השני, משום שאם הוא קטן מדי זה לא יעבוד. אז למה שלא נאיים באיום הכי גדול שאפשר? התשובה היא, משום שזה לא יהיה אמין. האיזון הנכון נמצא בין איום מספיק גדול כדי שירתיע, אבל לא גדול מדי, מה שיגרום לו להראות כבלתי אמין.

לפעמים צריך אכן לממש את האיום. לדוגמא, מי שחושב שאין טעם בשביתות ובמאבקי שכר טועה. שביתת עובדים מראה שהם מוכנים לסכן משהו, במקרה זה את פרנסתם ועתידם המקצועי (ראו למשל שביתת פקחי הטיסה בארה"ב). כלומר, על-מנת להקנות אמינות לאיום עליך לסכן משהו בכדי להוכיח את חשיבות הסוגיה עבורך. כך גם עם מלחמות. מלחמות משקפות את המחויבות של הצדדים למטרות מסוימות, לאינטרסים חיוניים.

נושא חשוב לעניינינו הוא "איתות" (signaling). מטרתו להפוך קומוניקציה בין הצדדים לאמינה. בחרתי דוגמא הלקוחה מעולם החי ומבוססת על "תיאורית ההכבדה" של פרופ' אמוץ זהבי. כאשר צבי רועה בשדה ומגלה לפתע זאב בין השיחים, מה עליו לעשות? לברוח כמובן, כי הזאב טורף צבי, זו ההנחה. אבל מסתבר שזה לא תמיד כך. לפעמים רואים את הצבי מקפץ באוויר בלי לרוץ. מדוע, זה הרי בזבוז אנרגיה?

התשובה היא שבכך הוא מאותת לזאב שהוא צבי במצב טוב, עד כדי כך שהוא יכול לבזבז חלק מהאנרגיה בקפיצות באוויר ועדיין יישאר לו מספיק בשביל לברוח. הזאב אכן לא רץ אחריו, הוא מעדיף לרוץ אחר אלו שלא קופצים באוויר משום שהוא מניח שהם החלשים. הצבי לא רוצה שירדפו אחריו, והזאב לא רוצה לרדוף אחרי צבי שנמצא בכושר טוב, כי הוא לא יתפוס אותו. לכן האיתות משרת את שני הצדדים.

מדוע אם כך שהצבי החלש לא יקפוץ גם כן באוויר, ואז הזאב יחשוב שהוא נמצא בכושר טוב? משום שאם הצבי החלש יקפוץ באוויר עליו לקחת בחשבון שלפעמים הזאב כן רודף אחר צבאים שקופצים באוויר, ומישהו שהוא חלש ומבזבז אנרגיה בקפיצות באוויר, עלול להיתפס. מה שהופך את האיתות לאמין הוא בזבוז האנרגיה: רק מי שחזק יכול להרשות לעצמו לבזבז כך אנרגיה. זו דרכו של החזק להבדיל עצמו מהחלש: החזק יכול לבזבז אנרגיה, החלש לא.

אם האיתות היה, למשל, לקשקש בזנב, גם הצבאים החלשים היו יכולים לבצעו בלי בעיה. לכן פעולה כזו לא יכולה להפוך לסימן אמין כמו פעולת הקפיצות באוויר המצריכה מאמץ רב. רעיון האיתות מעניק חומר למחשבה לגבי הדרך להפוך מסר שאנו מעוניינים להעביר לצד השני, לאמין. הרתעה מעצם טבעה היא שימוש פוטנציאלי בכוח, ולא שימוש ממשי בכוח.

***

חלק ב': דוקטרינת ההרתעה הישראלית במבחן הזמן

אפרים סנה

דן שיפטן

אפרים הלוי

אפרים סנה

"ההרתעה הישנה", הידועה גם בשם הקוד "דימונה", נבנתה על-ידי מייסדי המדינה כדי ליצור הרתעה מול העדיפות הקונבנציונאלית של מדינות ערב. לאמור, היה ותצטבר עוצמה בידי מדינות ערב שתאיים על ישראל בהכרעה, יהיה בידיה אמצעי שימנע זאת מהם. זה היה נכון לעבר. הסביבה השתנתה, בעיקר בשל מאמצי איראן בתחום הגרעיני. איראן מתגרעת ומפעילה טרור מגוון שמופנה נגדנו בכל החזיתות, מבית חנון ועד למשולש הזהרני. לאור המענה הישראלי המוגבל, נוצרה א-סימטרייה ביכולות של שני הצדדים. כלומר, איראן באמצעות שלוחיה יכולה לגרום לנו נזק כבד, ללא שיש לנו יכולת לגרום לה נזק דומה.

שינוי נוסף שהתרחש קשור לשיפור היכולת הרקטית והטילית, תוך הגברת המגבלות על פעולת צה"ל בתנאי ספיגה. מתוך המציאות הזו, יש לגזור את ההרתעה ישראלית "החדשה". אני יודע שאני בר פלוגתא לטובים ורציניים שמדברים על חזרה למצב ששרר בין ברית המועצות לארצות הברית בזמן המלחמה הקרה, אך התנאים הללו אינם יכולים להתקיים במזרח התיכון. הניסיון להעתיק את מודל ההרתעה ההדדית ביחסים בינינו לבין איראן הוא מופרך, כיוון שבין ארצות הברית וברית המועצות הייתה סימטרייה בגודל השטח, בגודל האוכלוסייה ונוצרה מידת פגיעות דומה. זאת ועוד, בשתי המדינות היה משטר אחראי ששאף להימנע משואה גרעינית.

סימטריה כזו לא מתקיימת בינינו ובין איראן. רוב נכסינו האינטלקטואליים והכלכליים מרוכזים ברצועת החוף שבין מפרץ חיפה לנמל אשדוד. זאת, לעומת איראן ששטחה גדול פי 70 מישראל ושיקול הדעת של מנהיגיה, לבטח בהנהגה הנוכחית, לא ברור מאליו. יש הטורחים ומייחסים למשטר זה תכונות של שיקול דעת, אחריות ופרגמטיות. אינני בטוח כלל ששיקולים רציונאליים הם הדומיננטיים במערכת קבלת החלטות בטהראן, אסור לנו לשגות בכך. אם תעמוד בפניהם הברירה להקריב מיליוני איראנים במחיר השמדתה של מדינת ישראל, אינני בטוח כלל שלא יהיה זה מחיר ראוי בעיניהם.

אין לי ספק בתבונה, בחוכמה ובעורמה האיראנית, אך אינני בטוח מה זוכה למשקל גבוה יותר: השיקול המשיחי, התיאולוגי או האחריות לגורל אזרחי איראן. מזה נגזר הצורך שמושת עלינו למנוע בכל דרך את גירעון איראן, וזאת כדי לא להגיע למצב מולו אין הרתעה.

החשש שאין הרתעה מול איראן גרעינית איננו אומר שאין לנו מה לעשות. להפך, ישנם כמה ציוויים נדרשים. ראשית, יש להאיץ את כל הפרוייקטים המגנים על העורף. הגנה יעילה היא חלק מההרתעה, ומי שהעורף שלו לא מוגן, מוגבל בהחלטותיו המבצעיות. לכן, חלק בלתי נפרד מבניית ההרתעה החדשה היא האצה של כל הפרוייקטים שעניינם בניית הגנה רב שכבתית נגד טילי קרקע-קרקע.

ציווי נוסף קשור בהשגת יכולת ענישה ארוכת טווח, יצירת מדרגה שלא קיימת היום, של הרתעה אסטרטגית קונבנציונאלית, הרתעה תת-גרעינית. אם תהיה בידינו "המדרגה" הזאת נחזיר את הסימטריות ביכולת גרימת הנזק בין שתי המדינות. יש סוג פגיעות שלא יכולות להישאר ללא תגובה, אבל זו איננה יכולה להיות התגובה המקסימאלית האפשרית, ולכן יש צורך במדרגת ביניים, שעשויה להרתיע מפעולות שכאלה.

לבסוף, יש להביא לניצול מקסימאלי של התווך הימי, כפיצוי על תנאי הספיגה החדשים ועל היעדר עומק אסטרטגי. כך נבנה את ההרתעה הישראלית החדשה ונבצר את מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית. עלינו לזכור שאם לא נהיה מעצמה אזורית, לא נהיה פה.

***

דן שיפטן

בדיון הציבורי במקומותינו מקובל לדבר על כשלונה של ההרתעה, אף שדיון מקצועי ושיטתי בפרספקטיבה היסטורית מתאימה מוביל למסקנה שההרתעה הישראלית היא סיפור הצלחה. בציבור, ואף בקרב אנשי מקצוע רבים, אין הכרה תודעתית בהישגיה המרשימים של ישראל בתחום זה. הסיבה העיקרית לעוות ההכרתי הזה נובעת מן הקושי להבחין בין הצלחה מערכתית לבין כשלים נקודתיים ומגבלות ממוקדות.

המכשלה האנליטית הזו שכיחה בדיון הציבורי גם בהקשרים רחבים הרבה יותר. כך, למשל, מקובל ב"קלישאון העליון" בישראל לאפיין, ללא כל הצדקה עניינית, את החברה הישראלית כ"מתפוררת", את הכלכלה כ"קורסת" ואת הדמוקרטיה כ"מתמוטטת". מכשלה זו נגזרת לעיתים קרובות מן הנטייה להציב רף בלתי אפשרי ואף בלתי אנושי להצלחה, כך שמלכתחילה ניתן להגיע אליו, לכל היותר, בנסיבות חריגות וחד-פעמיות. הדוגמא המובהקת לענייננו היא מלחמת ששת הימים. מאז מצפה הציבור בישראל ל"הכרעה" צבאית מן הסוג שהושג באותם ימים, באופן שכל הישג, מרשים כשלעצמו, נשפט על פי אמת מידה בלתי אפשרית ומקוטלג בתודעה כאכזבה מרפת-ידיים.

סיבה נוספת לכך שאין הכרה תודעתית בהצלחת ההרתעה הישראלית נובעת מן הקושי הייחודי להרתיע את הפלסטינים. מדובר בחברה אלימה, המוכנה להמיט על עצמה חורבן לאומי דור אחרי דור, ומאופיינת בחוסר האחריות של ההנהגה והאליטות שלה לעתיד בניה. המקרה הפלסטיני הוא ייחודי גם משום שהקהילה הבינ"ל מתעניינת בפלסטינים באופן בלתי פרופורציוני ואף חולני, ופוטרת אותם מן החובה האלמנטרית לדאוג לצרכיהם ולעתידם. הקהילה הבינ"ל עושה זאת באמצעות שילוב של הטלת מגבלות חמורות על אמצעי ההגנה העצמית של ישראל וסיוע מופלג בנדיבותו לפלסטינים, בלא התניית הסיוע הכלכלי והמדיני בהשלמה עם מדינת הלאום היהודית ובדיכוי האלימות הפלסטינית כלפי אזרחיה. גישה כזו מקובלת במידה רבה גם על המערכת המשפטית ועל גורמי שמאל בישראל.

לבסוף, חשוב לציין את טבעו ההיסטורי והתרבותי של הסכסוך הישראלי-ערבי כמכשול להרתעה מפני התמדתו. האליטות הערביות אינן רואות בעצם התמדתו של הסכסוך רק סוגיה פוליטית-אסטרטגית, אלא עניין זהותי-תרבותי, הכרוך בעצם הגדרתו העצמית של הציבור שלהם. על רקע כישלונם ההיסטורי המתמשך של הערבים בעת החדשה, הם מגדירים את זהותם לא במעט במונחים של שלילת ישראל, הכופה עליהם, בעצם שגשוגה בקרבם, את ההכרה בחומרתו של הכישלון הזה. מכאן שישראל נאלצת מלכתחילה לוותר על הסיכוי להרתיע את הערבים מהתמדתו של הסכסוך (כמו ארה"ב בגרמניה וביפן) ונאלצת להסתפק בהישגים, חשובים עד מאוד כשלעצמם, בהרתעתם מביטויים אופרטיביים של התנהלותו האלימה. דרוש הוא דיון מקצועי אסטרטגי, המגדיר את ההרתעה ומטרותיה באופן אופרטיבי מעבר לדפורמציות התרבותיות שהוזכרו. בהגדרת יעדי ההרתעה חשוב להבחין בין שתי זירות:

- מול העולם הערבי והגורמים הרדיקליים הנאבקים בישראל (לרבות איראן) - הרתעה מצטברת, שמאפייניה יפורטו להלן.
- מול הפלסטינים - דיכוי פיזי של האלימות באותם מתארים והיקף שישראל אינה יכולה לשאת.

הרתעה בסכסוך היסטורי מן הסוג הנדון כאן אינה נמדדת במושגים של מלחמה בודדת, או בשאלה אם מלחמה בודדת או אירוע בודד נמנעו. זו אמת מידה חד-ממדית שאינה משרתת את הצרכים האנליטיים של הדיון. מלכתחילה לא ניתן להגיע באמצעות הרתעה למצב שבו אין כלל פרובוקציה. השאלה הרלוונטית נוגעת למגמה: האם הגורם המרתיע הצליח לצמצם את חומרתו של האיום הלאומי לרמה נסבלת, באמצעות הפגנה מצטברת של כוח ונחישות.

ישראל נתונה בליבו של אזור עויין ואלים. האליטות הערביות (והמשטר האיראני) התמכרו יותר מאי פעם לשנאה עמוקה לישראל ואימצו מחויבות אידיאולוגית לעקור אותה מן השורש. ההכרה בכישלוננו המהדהד של העולם הערבי ובמבוי הסתום שבו נתונים הערבים בעת החדשה נותנת לשנאה הזו עומק הרבה מעבר לטענות העושה הספציפיות. פסילת ישראל עמוקה מכדי שניתן יהיה לשככה או להקהות את עוקצה בוותורים או בהסדרי שלום. ה"שלום" עם מדינות ערביות רק העמיק אותה.

על רקע המגמות הללו, נתונים המשטרים הערביים בלחץ מתמיד מקרב האליטות המעצבות את סדר היום של העולם הערבי, הלוחצות על המשטרים הערביים להעמיק ולהעצים את הפרובוקציות נגד מדינת ישראל. אותם משטרים נדחקים לעמדת התגוננות מתמדת מול האליטות הללו.

למרות כל אלה "חוגגת" ישראל כבר 40 שנה מאז הניסיון הערבי הרציני האחרון להשמדה. גם מלחמת יום הכיפורים אינה יכולה להיחשב ניסיון כזה (ר' להלן). אף שלא מדובר ב "ותשקוט הארץ 40 שנה", נראה שזה המיטב שניתן להשיג בתנאי המזרח התיכון. המשטרים הערביים משלימים - מי במפורש (מצרים, ירדן) ומי בפועל (למשל: ערב הסעודית, עיראק ואפילו סוריה) עם העובדה שחיסול אלים של ישראל אינה אופציה אופרטיבית בעתיד הנראה לעין.

הפער העצום בין המאויים הסוערים של האליטות לבין ההתנהגות הזהירה של המשטרים היא בלעדית תוצאה של הרתעה. מי שטוען שההרתעה האסטרטגית של ישראל נכשלה, צריך להסביר מדוע ננטשה בהדרגה בארבעים השנים האחרונות האופציה הכוחנית האופנסיבית המסכנת את קיום ישראל. אין הצדקה עניינית להזדקק לאמת מידה מפקפקת ובלתי מעשית להרתעה, המעוגנת ביומרה לגרום לערבים לחדול מן השימוש באלימות או לצפות שישראל תמצא מיד מענה מניח את הדעת לכל סוג של אלימות המופנה נגדה.

התהליך הרלוונטי לדיון פורה בהרתעה מתמקד בנטישת האופציה האופנסיבית המסכנת את קיום ישראל ובאימוץ אסטרטגיות פוגעות ומביכות, אך מסוכנות הרבה פחות:

- פרובוקציה, הטרדה, ופגיעה מכאיבה.
- פיתוח מערכות דפנסיביות מפותחות, המונעות מישראל באפקטיביות את חיסול האיום האלים נגדה.
- דחיקת ישראל למהלכי תגובה הנראים רע בתקשורת ובציבור, קולעים את החברה לדילמות ערכיות ומבודדים אותה בעולם.
- איומים על אינטרסים חשובים של המעצמות באזור, כדי לחולל לחצים בינלאומיים על ישראל.

כדי להעריך נכונה את מידת ההצלחה של ההרתעה הישראלית צריך לבחון את מהות האתגרים האלימים: מה קרה בפועל ביחסי ישראל ערב, ולא פחות חשוב - מה שלא קרה ולא טריוויאלי שלא קרה. בחינת העימותים הצבאיים העיקריים של ישראל מבליטה את התמורה המצטברת. במלחמת העצמאות אכן היה ניסיון לחיסול ישראל, ועד להפוגה הראשונה הייתה בהחלט סכנה שהניסיון יצליח.

גם ערב מלחמת ששת הימים נערך העולם הערבי להכרעה כוחנית של ישראל. כבר במלחמת ההתשה היה מדובר ביעד מוגבל לאין שיעור, שהתמקד בניסיון לכפות על ארה"ב לשנות את מדיניותה וללחוץ על ישראל (המותשת) להסדר בנוסח 1957. מלחמת יום הכיפורים המחישה באופן המובהק ביותר את השינוי הדרמטי באופיין של המלחמות. מלכתחילה היתה נקודת המוצא של מצרים שלישאל יש עליונות אסטרטגית שלא ניתן לערער עליה, ועל כן חיפש סאדאת רק סדק מוגבל בזמן ובמקום בעליונות הזו. הסדק הזה נועד לאפשר לו להפגין כלפי ארה"ב וישראל את פוטנציאל הנזק של מצרים ולחולל שינוי יסודי במאזן הכוחות במזרח התיכון, ובמוקדו מעבר מאוריינטציה סובייטית לאוריינטציה אמריקנית.

מאז 1973 אין כלל ספק באופיין המוגבל מאוד של המלחמות. ברור כי מלחמת לבנון הראשונה לא היוותה איום קיומי ומלכתחילה נפתחה ביזמת ישראל. ה"אנתיפאדה" היתה ניסיון של הפלסטינים להמחיש לציבור הישראלי מה גבוה המחיר של כיבוש מתמשך. הטיילים במלחמת המפרץ הראשונה היו תוצר לוואי של מלחמה אחרת ובוודאי לא איימו על אושיותיה של ישראל. "אנתיפאדת אל-אקצה" הייתה ניסיון פלסטיני (שנכשל) לקעקע את כושר העמידה של החברה הישראלית. מלחמת לבנון השנייה הייתה יוזמה ישראלית ובמהלכה ביקשו חזבאללה ופטרוניו להוכיח את חוסר האונים הישראלי מול השילוב הייחודי של רקטות לעורף האזרחי ומלחמת גרילה. בכולן נועד העימות האלים להתיש, להביך ולהציק, בלא תקווה של ממש להכריע את ישראל. כל אויביה ידעו היטב כי זו אינה אפשרות מעשית. זו הצומת בו ראוי לבחון מה לא קרה באותן שנות דור ולהתמקד במחדליהן של מצרים, סוריה ועיראק - המדינות הערביות שפוטנציאל שלהן לסכן את ישראל הוא הבולט ביותר.

מצרים - מזה 35 שנים נמנעת מצרים ממלחמה עם ישראל, למרות הפגיעה בכור העיראקי, למרות הכיבוש של בירה ערבית ב-1982, למרות דיכוי הפלסטינים ב"חומות מגן", למרות הפצצת בירות ב-2006, למרות חיסול המתקן הגרעיני הסורי ב-2007 ובעיקר למרות ביקורת נוקבת בדעת הקהל הערבית ובדעת הקהל המצרית עצמה, שהמסטר מתקשה להתגונן בפניה. ההסבר היחיד לעובדה שמנהיגת העולם הערבי נותנת לישראל למעשה חופש פעולה לפגוע באלימות קשה ומשפילה נגד אויביה הערבים היא ההכרה שאם מצרים תצא למלחמה היא תובס. אם זה אינו מקרה מובהק של הצלחת ההרתעה, אינני יודע הרתעה מהי. עיראק - עיראק של צדאם חוסין, בחרה כעשור שלא להגיב על השמדת הכור. תגובתה המאוחרת ב-1991 הופיעה בנסיבות חריגות של מלחמה עם ארצות הברית. גם אז נרתעה מלחמש את הסקאדים ברש"קים הכימיים שהיו ברשותה.

סוריה - למרות טיסות פרובוקטיביות מעל ארמונו של אסד, למרות מלחמת לבנון השנייה ולמרות תקיפות חיל האוויר בשטחה ובראשם חיסול הכור הגרעיני, נמנעה סוריה בקפדנות מאז 1974 ממלחמה. סוריה פוגעת בישראל רק באותם תחומים שבהם בטוחים שליטי שושלת אסד בדמשק שישראל רואה כנסבלים מבחינתה. סוריה מנוונת לאחרונה את הכוח המתמרן בצבאה שנועד לפרוץ לישראל ומעבירה את מרכז הכובד ליכולות שנועדו לפגוע בעורף האזרחי של ישראל, לבלום טורי שריון של צה"ל ולהגן על המרחב האווירי הסורי. כל זאת במקביל לניסיון להרתיע את ישראל באמצעות טילי קרקע-קרקע ונשק בלתי קונבנציונאלי. למרות שהטילים והרקטות יכולים לגרום נזק רב ואבדות מכאיבות, וויתרה סוריה למעשה על האופציה ההתקפית המסכנת את ישראל במימד הקיומי, מתוך הכרה בעליונות האסטרטגית של ישראל.

ההרתעה הישראלית הצליחה להוציא את מצרים ממעגל העימות הפעיל במשך שנות דור, למנוע אופנסיבה צבאית של סוריה ולכפות עליה לנטוש את מתאר המלחמה שמאיים על ישראל יותר מכל מתאר אחר. הישגה החשוב ביותר הוא כפיית ההכרה שלא ניתן לקעקע את הקיום של ישראל באמצעים כוחניים על דעת הקהל הרדיקלית בעולם הערבי. רדיקלים אלה יודעים שמלחמה כוללת בישראל תמיט תבוסה על הערבים. הם ממשיכים לתבוע זאת, אך מבינים שהשלטון אינו יכול להיענות ללחציהם. הדעת נותנת כי אם יהיו בשלטון - יירתעו בד"כ גם הם.

להצלחה הזו שני חריגים - בנושא הפלסטיני ובנושא האיראני. את הפלסטינים, כאמור, קשה ולפעמים אי אפשר להרתיע, כיוון שהם מציבים את כמיהתם להכאיב ליהודים מעל לאחריותם כלפי עתיד בניהם שלהם. הפלסטינים אינם יכולים, כמובן, לסכן את קיומה של ישראל. יתרה מזו - כאשר הפגיעות הפלסטיניות מגיעות לרמה בלתי נסבלת (למשל, באמצעות פיגועי מתאבדים וביכולת רקטית מתפתחת) ניתן לדכא זאת ולהוריד את הטרור הפלסטיני לרמה שישראל יכולה לשאת בה, על-ידי שליטה בשטחם וסיכול האלימות במקומות מושבם. הדבר קשה ואינו נעים, אך ישראל הוכיחה (ב"חומת מגן" ובשנים שחלפו מאז) שהיא מסוגלת לעשות זאת בעת הצורך, בעלות צבאית, אנושית ובינלאומית סבירה: הציבור היהודי משלים עם הצורך לנהוג כך לאורך זמן, הפלסטינים אינם זוכים לסיוע שובר-שוויון ממדינות ערב המורתעות ואילו אירופה וארה"ב אינן מונעות דיכוי הטרור גם בדרכים קשות, כאשר ישראל נתונה בסכנה אקוטית.

אשר לאיראן. לישראל אין אפשרות להרתיע את איראן מהתחמשות בנשק גרעיני, אך האופציה הצבאית האמריקאית (וגם נכונותן של מדינות אירופה לאמץ סנקציות אפקטיביות) מושפעות מאוד מתגובתה האפשרית של ישראל אם ארצות הברית לא תפגע במתקני הגרעין. אין צורך לומר שאיראן תהייה מורתעת מאוד משימוש בנשק גרעיני, בשל הכרתה ביכולותיה ובנחישותה של ישראל.

לסיום, אני מציע לכל מי שטוען שההרתעה נכשלה, לשאול את עצמו אם בנוסף לכשל האנליטי שהוכח כאן, אין הוא סובל גם מכשל פוליטי, המונע על-ידי תפיסת עולם השוללת שימוש בכוח או איום בשימוש בכוח, ולכן מבקשת להוכיח שאינם מועילים. לעיתים מתווסף לכשל האנליטי והפוליטי גם כשל חברתי - הניסיון להתחכם ולהתייפף כמי שאינו נסחף ע"י השתבחות עצמית. הדיון הענייני בהתנהגותם של הגורמים הערביים, מכל מקום, מצביע על הצלחה בולטת של ההרתעה הישראלית, כאשר היא נבחנת לאורך זמן ועל פי אמות מידה ריאליות.

***

אפרים הלוי

בין השנים 1948-1956 החלו פעולות טרור לאורך הגבול המזרחי ומרצועת עזה, שהיתה אז בידי המצרים. ההנהגה הישראלית לא חשבה שיש בידה הרתעה מספקת כדי למנוע זאת, וב-1956 יצאנו לפעולה יזומה שתכליתה היתה להביא לנפילת המשטר המצרי ולחיזוק כושר ההרתעה שלנו. ההרתעה אכן חוזקה, ולראיה שנות השקט היחסי ששררו לאחר מכן. ההרתעה לא היתה מלאה עד שנת 1967 בה היה ניסיון אחרון של מדינות ערב להשמיד או לפגוע באופן אנוש במדינה. יכולת זו לא הגיעה לכדי מימוש, ומאותו רגע במדינות ערב חדלה למעשה להתקיים תפיסה לפיה ניתן להשמיד את מדינת ישראל.

מלחמת יום הכיפורים מסמלת את שיא הצלחתה של ההרתעה הישראלית. מלכתחילה תכננו המצרים והסורים פעולה מוגבלת, תכנון שהיה תוצאה של תפיסה ולפיה לא ניתן להשמיד את מדינת ישראל. לראיה, ההרתעה הישראלית פעלה בהצלחה, וכשצבאות מצרים וסוריה הצליחו במהלכי הפתיחה במלחמה, הם לא המשיכו בהתקדמותם גם כאשר יכלו לעשות זאת. מאז, ההרתעה הישראלית פעלה במלואה ובהצלחה, למעט שני שינויים מרכזיים הקשורים בכושר ההרתעה של שחקנים בינ"ל סביבנו.

בשנת 2000 נסוגנו מלבנון באופן חד-צדדי תוך הכרזה שבשל הנסיגה לגבול הבינלאומי, ידייה יהיו חופשיות להגיב נגד תוקפנות בעוצמה. במשך 6 שנים נמשכו פעולות החיזבאללה נגדנו ללא שאנו מגיבים ופועלים ככל יכולתנו. נוצרה הרתעה הדדית בינינו לבין ארגון טרור, ולפי תפיסה זאת גם הונחו הכוחות. בשנת 2005 ביצענו נסיגה חד-צדדית מעזה. הממשלה הודיעה שברגע שנסוגנו מעזה, ידינו יהיו חופשיות, ואם חלילה הם יעזו להרים נגדנו יד, אנחנו נפעל ביד חזקה ובזרוע נטויה. גם זאת לא עשינו. התוצאה היא שנוצר מצב אנומאלי לפיו יש לנו הרתעה מול מדינות ערב, אך מול הארגונים הלא מדינתיים, אין לנו הרתעה, על כל פנים לא הרתעה שלמה.

והנה הולך וצומח ממולנו איום חדש, איום איראני גרעיני. דוברים רבים מודיעים כי האיום האיראני הוא איום קיומי על מדינת ישראל, אקזיסטנציאלי, ובהודעה הזאת שומטים מתחת רגלינו את אחד הנדבכים החשובים בהרתעה: הסיגנאלים שאנחנו מעבירים לצד השני על איך אנחנו רואים את עצמנו, בנוסף לאופן בו אנחנו רואים אותנו. התוצאה היא שתירה בין הצורך להציג יכולת וחזות של עוצמה וביטחון עצמי, מול הצורך לגייס את דעת הקהל העולמית לפעולה נגד איראן.

נכון היה שישראל תודיע שאיראן מהווה איום חמור, איום רציני אך לא אקזיסטנציאלי, משום שחשוב לשדר לאיראנים שאין להם יכולת להשמיד אותנו, מסיבות שונות שאין צורך לפרטן. יש קשר הדוק בין מה שאנחנו רוצים להעביר לצד שכנגד לבין מה שאנחנו חשים בתוכנו פנימה. מוראל העם הוא מרכיב מרכזי בהרתעה, משום שהוא נותן לנו את היכולת להאמין ביכולותינו וגם לשדר את האמונה הזאת החוצה. בעניין הזה "ירינו לעצמנו ברגל" ואנחנו נמצאים במצב לא נוח כלפי החברה בישראל.

הרתעה פירושה להפיח בצד השני חשש ופחד אמיתי ממה שישראל יכולה לחולל לו. בכדי להרתיע את האיראנים עלינו להביאם להבנה שהמחירים שהם ישלמו, אם הם ימשיכו במעשיהם, יהיו בלתי נסבלים מבחינתם. בעשור האחרון יצרנו מול החיזבאללה והחמאס, שהם לא גורמים היכולים לסכן את מדינת ישראל, הרתעה הדדית. זו אחת הטעויות הגדולות שחוללנו. גם ברגע זה, אנחנו לא מפעילים את כל היכולת שלנו מולם. כיצד אם כן, אנו עומדים ומתבוננים בעוד החיזבאללה, שנה לאחר שלחמנו בו, משקם את יכולותיו. כיצד אנו מצטיירים בעינינו? ויותר חמור, איך אנו מצטיירים בטהראן שהיא נותנת החסות לחיזבאללה?

מצד שני, עלינו לזכור כי יתכן ומאחורי כל דברי הרהב של האיראנים מסתתר פחד גדול ממה שעלול לקרות לאיראן אם היא תמשיך במעשיה. לא תמיד הצהרה בומבסטית היא עדות ליכולת, לפעמים מאחורי היוהרה מסתתר פחד גדול. אין להתעלם מדבריו של נשיא איראן אך אנחנו לא צריכים להפחית מעוצמתנו אנו.

כדברי המרגלים: "ושם ראינו את הנפילים בני הענק מן הנפלים ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם", כלומר ראייתם של בני ישראל את עצמם כחלשים מול האויב, הביאה לכך שגם האויב ראה אותם כחגבים. אם אנו נמשיך לראות את עצמנו כחגבים מול האיראנים כך הם גם יראו אותנו.

***

פרק ג': ישראל ומבחן ההרתעה הקונבנציונאלית

שאול שי

דוביק תמרי

יוני שמשוני

אלקנה הרנוף

שאל שי

מדינת ישראל מאז הקמתה נתונה באיום בעל מימדים קיומיים מצד שכנותיה הערביות, ולפיכך, כדברי האלוף ישראל טל: "העצמה הצבאית של ישראל, ע"פ תורת הביטחון, נועדה להרתיע את הערבים מלצאת נגדה למלחמה ולהכריעם במלחמות שיפרצו כאשר ההרתעה תתגלה כבלתי מספקת". ההרתעה מהווה, כאמור, מרכיב מרכזי בתורת הביטחון שגובשה, אשר שלושת יסודותיה המרכזיים הם: ההרתעה, ההתרעה וההכרעה. ההרתעה מבוססת על שני מרכיבים עיקריים: שלילת ההישג הצפוי ע"י הפגנת עוצמה וכושר עמידה איתן וענישת התוקפן.

ההנחה המרכזית בתיאוריית ההרתעה היא שמדובר בשחקנים רציונליים ולפיכך מטרתה ליצור משוואת סיכוי/ סיכון או עלות/ תועלת שתביא את היריב למסקנה כי עדיף להימנע מפגיעה במדינת ישראל שעלולה להביא בעקבותיה לתגובה ולתוצאות שיהיו לרעת התוקפן. בבסיס רעיון ההרתעה עומדת לפיכך הנחת היסוד כי המרתיע והמורתע פועלים תחת אותו היגיון. השתנות העימות הישראלי ערבי מעימותים קונבנציונאליים גבוהי עצימות לעימותים אסימטריים, מציבה סימני שאלה לגבי משמעות מושג ההרתעה בתפיסת הביטחון של ישראל. מדינת ישראל נדרשת לקיים בו זמנית הרתעה בשלושה מישורים (המקיימים ביניהם זיקות גומלין):

- הרתעה מפני עימות אסימטרי (עימות מוגבל).
- הרתעה מפני מלחמה קונבנציונאלית.
- הרתעה מפני שימוש בנשק בלתי קונבנציונאלי ע"י האויב.

מדינת ישראל נדרשה מסיום מלחמת העצמאות ליצור הרתעה מפני מלחמה קונבנציונאלית נוספת. ההכרעה במלחמה נתפסה כמרכיב בעל השפעה העיקרית לגבי יצירת ההרתעה בעתיד. על בסיס הנחה זו ניתן היה להניח כי נצחונה של ישראל על קואליציה ערבית שמנתה את צבאותיהן של 5 מדינות ערביות לצד המיליציות החמושות של ערביי א"י תביא להרתעת הצד הערבי ממלחמות בעתיד. בפרספקטיבה היסטורית ניתן לומר כי ההכרעה במלחמת העצמאות הביאה את הצד הערבי למסקנה כי רק קואליציה ערבית תוכל להתמודד עם ישראל, וכי מלחמה ערבית יזומה מחייבת הכנות ממושכות ושעת כושר נכונה. אולם מדינות ערב לא זנחו את רעיון "הסיבוב הבא" של המלחמה, אלא רק קבעו כי היא צריכה להתקיים בנסיבות ובעיתוי שיתאימו להן.

בחינה של המלחמות אשר פרצו ביוזמה ערבית מעידה כי אכן כולן היו מלחמות קואליציה (מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה, מלחמת יום הכיפורים), וכי עיתוי המלחמה נבחר ע"י הצד הערבי. מלחמת ששת הימים מהווה את הדוגמא המיטבית של הכרעה חד משמעית של מלחמה (נגד קואליציה רחבה ביותר של מדינות ערביות), ולפיכך הייתה צריכה להאדיר את כושר ההרתעה של מדינת ישראל.

בפועל, שבועות ספורים מתום מלחמת ששת הימים החלה מלחמת ההתשה, ושלוש שנים לאחר סיום מלחמת ההתשה פרצה מלחמת יום הכיפורים. נראה כי דוגמאות אלה די בהן על מנת לעורר את השאלה בדבר המשמעות ותקפות מושג ההרתעה בהקשר של ההכרעה במלחמות הקונבנציונאליות. ככלל ניתן להצביע על תהליך בו ישנה טרנספורמציה של העימותים ממלחמות קונבנציונאליות למלחמות אסימטריות. למרות שמדובר בתהליך גלובלי, הרי שניתן לשער כי לפחות בהקשר של העימות הישראלי-ערבי, הכשלונות המצטברים של הצד הערבי במלחמות הקונבנציונאליות מול ישראל יצרו אפקט של הרתעה מפני מודל זה של עימותים ודחפו את הצד הערבי להעדפת עימותים אסימטריים מול ישראל.

לפיכך נראה כי הצלחת ההרתעה בהקשר של המלחמה הקונבנציונאלית עודדה את הצד הערבי לאמץ את החלופה של העימות האסימטרי מול ישראל. מדינת ישראל נדרשת להתמודד מול מספר סוגים של עימותים אסימטריים (עימותים מוגבלים):

- עימו"ג בין מדינות.
- עימו"ג בין מדינה (ישראל) לבין ישות לא מדינתית (רשות פלסטינית, ארגון טרור וגרילה).
- עימו"ג משולב מול מדינה/ מדינות וישויות לא מדינתיות (ארגוני טרור/ גרילה) בו זמנית.

בעימותים אסימטריים (עימו"ג) מושג ההרתעה מחייב בחינה וניתוח השונים באופן משמעותי מאלה הנגזרים ממלחמה קונבנציונאלית. הקושי המובנה ביצירת הרתעה בהקשרי העימות האסימטרי הובילו את ישראל במהלך ההיסטוריה לנסות ולהחזיר את ההתמודדות אל הזירה הבין-מדינתית בה יכלה להביא לידי מימוש את יתרונה הצבאי ולשקם את כושר ההרתעה (מלחמת "שלום הגליל", מלחמת "לבנון השנייה").

אחת מבעיות היסוד של מושג ההרתעה בהקשר של עימות אסימטרי היא בכך שבניגוד למלחמות קונבנציונאליות בהן הצדדים היריבים פועלים ע"פ אותו ההיגיון, הרי שבעימות אסימטרי, בעיקר בין מדינה לארגון טרור, ההנחה היא שהמרתיע והמורתע אינם פועלים תחת אותו ההיגיון ומבחן הכדאיות אינו זהה לשני היריבים. יתר על כן, האסימטריה הבוטה בין הצדדים היריבים כמוה כשתי שפות שונות והגיונות שונים. העימות האסימטרי מול ארגון טרור מחייב הגדרה של לפחות ארבעה יעדי הרתעה שונים:

- המדינה תומכת הטרור (סוריה, איראן).
- הישות הסמי מדינתית התומכת טרור (רש"פ, ממשלת החמאס ברצועת עזה).
- ארגון הטרור (חמאס, גא"פ ועוד).
- הטרוריסט (סביבתו הקרובה והרחוקה).

כל זאת בידיעה כי בין ארבעת יעדי ההרתעה מתקיימות זיקות גומלין המחייבות יצירת הרתעה "רב מימדית". נראה כי המציאות הביטחונית המיוחדת של ישראל מחייבת בחינה מחודשת של מושג ההרתעה ומשמעותו בתרחישי העימות השונים.

***

דב תמרי

אני מבקש להציג שלוש טענות: הראשונה - דברי אודות ההרתעה נמצאים בסביבה ישראלית בה הקיום הלאומי מובטח. נוהג הוא במקומותינו שכל איום אנו מעלים אותו לספירה של האיום הקיומי, דבר המעקר את הדיון מבסיסו. גם כאשר הקיום מובטח יש לנו חיים לא נוחים ושם אני מבקש לבחון את מושג ה"הרתעה". פרופ' אדוארד לוטוואק טען כי בווייטנאם סכינים היו יותר יעילים מפצצה גרעינית. אני רוצה לדבר על הסביבה בה הסכינים יעילים והשאלה הגרעינית מעוררת לא פעם את שיקול דעתנו באשר לחיי היום-יום בהווה ולחשיבתנו על העתיד.

הטענה השנייה – אני טוען כי ישראל לא מרתיעה את יריבותיה מאז מלחמת ששת הימים, למעט אולי הרתעה לזמן קצר, החולפת עד מהרה. הטענה השלישית - מושג ההרתעה כפי שהוא מקובל על הרוב בקהילה המדינית הישראלית, בתקשורת וגם בצה"ל הוא מיושן וספק בעיני אם יש לו ערך מעשי. אני מכוון את דברי לשאלה לאן הובילה ההרתעה הישראלית כאשר דווקא הצליחה.

הניסיון הישראלי

פעולות התגמול בשנים 53-56' ודומות להן נועדו להרתיע את אותם משטרים וצבאות שאיפשרו פעולות אלימות משטחים אל ישראל. די מהר התברר כי פעולות התגמול הישראליות הלכו והתעצמו ולא הושגה הרתעה. מה שכן הושג היתה התדרדרות משני הצדדים. הראשון שהבין את יחסי הגומלין בין הרתעה והתדרדרות היה הרמטכ"ל דיין, שרתם את פעולות התגמול שיעודן היה להרתיע, למדיניות אסקלטיבית למלחמה יזומה, דהיינו - למבצע קדש.

הכוונה של צה"ל וגם של בן-גוריון הייתה להישאר בסיני לנצח, אבל זו לא עלתה יפה ונסוגנו לגבול הישן. 10 שנים מאז ועד מאי 67' מצריים ניהלה מדיניות עוינת נגד ישראל עם זהירות רבה שלא להתדרדר למלחמה. מכאן שההרתעה הושגה. תוצאת מערכה "קדש" הייתה תודות לשילוב של הצלחה צבאית ושיבה לגבול הישן. אם היינו נשארים בסיני אחרי אוקטובר 56', מצריים לא הייתה מורתעת ויוזמת מלחמה כפי שאכן קרה בין 67' ל-73'. המסקנה - הרתעה מתקיימת אם מנהלים מדיניות שאינה מאלצת את המורתע ליזום מלחמה חדשה.

התוצאות הצבאיות והטריטוריאליות של מלחמת ששת הימים היו כה דרמטיות עד שלא פלא שהישראלים כולם חשבו שהושגה הרתעה מרבית, והנה אחרי פחות מחודש החלה מצרים במלחמת התשה, ולא במרץ '69 כפי שחושבים ישראלים רבים. כעבור שש שנים יזמה מצריים מלחמה כוללת שבה הנהגתה וצבאה הוכיחו יכולות שלא היו להם ב-67'. יתכן שככל שהרתעה שהושגה מרשימה יותר, כן ימיה קצרים.

מי שהבין את החשיבה הישראלית אודות "הרתעה" היה דווקא נשיא מצריים סאדאת כפי שהשתקף מהדירקטיבה שלו למפקדי הכוחות המזוינים מ-1 באוק' 73'. הוא לא תקף את הטריטוריה המצרית בה החזיק צה"ל, אלא את תפיסת הביטחון הישראלית המבוססת על הרתעה. אזכיר שני עניינים הקשורים להרתעת סוריה, שכן זו היתה לקוץ בישבן מתום מלחמת העצמאות וניסתה לגרור את המדינות הערביות למאבק מתמיד ואלים עם ישראל. ב-7 באפריל '67 צה"ל/חה"א הפיל 6 מטוסי מיג-21 סוריים בפעולה יזומה שכללה כ-100 גיחות מטוסים ובוים על-קולי מעל לדמשק. הישג מרתיע ללא ספק, שהיה לו חלק, גם אם לא מכריע, בהתדרדרות אל מלחמת ששת הימים חודשיים אחר כך.

עצם ישיבתנו ברמה"ג מאז מלחמת יוה"כ מעידה כי סוריה הורתעה מפעולות מלחמה ולחימה שם. ואכן רמה"ג היא האזור הכי שקט בישראל. אלא שסוריה המורתעת העבירה את המאבק בישראל אל המרחב הלבנוני באמצעות צבאה ובאמצעות שליחים, פת"ח, חיזבאללה, נוכחות פוליטית, דתית וצבאית איראנית ודומיהם. מ-76' במשך 30 שנה, בוססו בלבנון, גם אחרי יציאתנו משם. התשלום באבידות ובמשאבים גדול ממה ששילמנו במלחמת יוה"כ בזירה הסורית.

הגישה הצה"לית למושג "הרתעה"

מה הייתה ונותרה הגישה הצה"לית הפרקטית להרתעה? הגישה הדומיננטית גרסה כי כל פעולה צבאית, תהינה סיבותיה אשר תהינה, צריכה לתרום להרתעה המצטברת. ב-87' כאשר אלוף אביו בן-נון שרת כראש אג"ת, נערך ביוזמתו מחקר תאורטי אודות המושג הרתעה. המלצתו הפרקטית של המחקר הייתה לנקוט בהרתעה פעילה, דהיינו – יש הצדקה לפעולות צבאיות גם אם מטרתן והישגן היחיד יהיו הגברת ההרתעה. אפשר והיה זה מחקר אזוטרי שלפעמים יוצא לאור בצה"ל. על-מנת לבדוק את העניין חפתי בארכיון המכללה לביטחון לאומי בעבודות חניכים שנכתבו במשך 20 שנה אודות ההרתעה.

מצאתי את אותה התפישה בקרב הקצונה שלמדה במב"ל, המשקפת את הבנות הקצונה הבכירה בצה"ל. הנה, ככלל נטה צה"ל לבנות את ההרתעה על מימוש הכוח מעת לעת באורח יזום, כאשר הנסיבות הצדיקו פעולה צבאית. לא רבים הבחינו כי למימוש מתמשך של ההרתעה התלוותה התדרדרות הסכסוך עד שנוצר מעגל ממאיר; ממדי הסכסוך החרפו ונדרשו פעולות מרתיעות הולכות וגוברות. מכאן שההרתעה הפעילה הינה בעייתית ופניה להתדרדרות.

"הפרדוכס של ההרתעה"

הפרדוכס של ההרתעה פירושו שככל שההרתעה מצליחה ומושגת - כן תעצים האסקלציה ותידרשנה פעולות הולכות ומתגברות עד לאפשרות פיצוץ ומלחמה. תופעה אופיינית נוספת לפרדוכס ההרתעה – אם הצליחה והיריב אינו מוכן לקחת סיכון ולחזור לממדי הסכסוך או המלחמה כפי שהיו, הוא יעקוף את ההרתעה לכיוון שונה עד מאד ויפתח מאבק אלים המשוחרר מההרתעה שהושגה כלפיו קודם לכן.

זו תופעה אופיינית למלחמות בין מדינות ולמלחמות ומאבקים בין ישויות מדינתיות לישויות שאינן מדינתיות. באינתיפאדה השנייה פתחו הפלסטינים בירי מהמארב ומטעני נפץ וצה"ל התמודד איתם בהצלחה. הפלסטינים עברו למתאבד המתפוצץ. לקח אמנם זמן וצה"ל, לאו דווקא בעקבות המערכה "חומת מגן", התמודד עם התופעה בהצלחה. לכן הם עברו לקסאם ולמנהרה. כאשר נתמודד בהצלחה עם אלה הם יפנו לצורת התמודדות אחרת שאיננו מוכנים אליה מן הסתם. עוד דוגמה – הפצצת הכור הגרעיני "אוסיראק" ב-81' הייתה מעשה גדול מכל הבחינות. מאז כל מדינה במרחב הרוצה לפתח יכולת גרעינית, אפילו אם לא החליטה סופית על ייצור הפצצה, מפזרת את המחקר, הפיתוח והייצור לעשרות מתקנים מבוזרים כך שאי אפשר להשמידם במכה אחת, אם בכלל.

אחד מגורמי ההרתעה הישראליים שסמכנו ואנו סומכים עליו הוא חה"א העליון על כל חה"א במרחב, וגם פעל באינטנסיביות בלבנון ב-18 שנות שהייתנו שם, עד שלבנון הפכה לארץ שהריה ברזל. ארגון כמו החיזבאללה עקף את חה"א שיעילותו מהגבוהות בעולם באמצעות רקטות פשוטות להחריד שיעילותן בקושי 5%. מכאן שכאשר הצלחנו להרתיע – היריב עקף את ההרתעה לכיוון שונה, עפ"י מוצלח עבורו מקודמו. המסקנה - הרתעה, ודווקא המוצלחת, היא תמיד קצרת ימים.

הקשר בין הרתעה להתרעה

אחד המושגים השגורים בעולם הביטחון הישראלי הוא המושג "הרתעה – התרעה – הכרעה". אני תוהה עד כמה ניסינו לברר את השילוש הקדוש הזה, שלטעמי נזקו היה ונשאר גדול מתועלתו. אעפ"כ, ראוי לברר את יחסי הגומלין שבין הרתעה להתרעה. אני מציין זאת משום שמפעם לפעם איש צבא או מודיעין בכירים, או מדינאי, מכריז כי הושגה הרתעה במאבקנו ביריב זה או אחר, או שההרתעה עדיין נשמרת. אקדים ואומר כי מרגע שאנו סבורים או משוכנעים שהשגנו את ההרתעה הרצויה, זו התרעה למודיעין ולממונים עליו לחפש לאן פונה היריב - למגמות חדשות עוקפות הרתעה. זו ההרתעה הנדרשת מעצם ההבנה שכל הרתעה מוצלחת היא אסקלטיבית. אני יכול לציין שני מקרים בהם המודיעין והמטות הכלליים לא נתנו התרעה אחרי הצלחת ההרתעה, אולי מפני שלא הבינו את מהות המושג הרתעה.

הראשון – אחרי מלחמת ששת הימים ומלחמת ההתשה שבאה מהר בעקבותיה: אחרי מלחמת ההתשה לא היה וויכוח בין מצריים לישראל על העובדות, אלא על הפירוש: צה"ל והממשלה פרשו את מלחמת ההתשה כיום השביעי של מלחמת ששת הימים, ואילו המצרים פרשו את ההתשה כיום הראשון של מלחמת אוקטובר מבלי לדעת שהיא תתחולל באוק' 73. המקרה השני – אחרי גרוש אש"פ ופת"ח מלבנון ב-82, הישג מדיני מרשים של מערכה לא מרשימה מבחינה צבאית. אני מבקש להזכיר שנשיא ארה"ב ריגן פנה להנהגה הישראלית בשאלה: ועכשיו לאן בשאלה הפלסטינית? זו נרדמה, כיוון שאש"פ סולק מלבנון והורתע.

המודיעין לא הניח שהשאלה הפלסטינית שהוצאה מלבנון תופיע במקום אחר. היא אכן הופיעה משום שיש לה אנרגיות ונפח. ואכן כעבור 5 שנים התפוצצה "האינתיפאדה" הראשונה להפתעת כולם, והמודיעין בראש ובראשונה. יש דוגמאות נוספות, אבל העניין הוא, מרגע שהושגה ההרתעה מתחיל תהליך עקיפתה וההרתעה מתחייבת. מה גם שאחד ממאפייני ארגונים חתרניים לא מדינתיים היא יכולת הלמידה המהירה, העולה עפ"ר על זו של מנגנון המדינה, הפוליטי והצבאי כאחד.

הרתעת מדינה לעומת הרתעת ישות שאינה מדינתית

במאבק בישויות שאינן מדינתיות, כמו הפלסטינית והחיזבאללה, ההרתעה יעילה עוד פחות, משום שאלה רואות את מאבקן במושגים מוחלטים ומשום שהמבנה שלהן מבוזר לעומק: כל מורתע משאיר, מבחירה או מלית ברירה, את השטח ואת אורח הפעולה לקיצוני ממנו. כך היה בימי ערפאת וכך בימי אבו-מאזן, ולאחרונה אצל ממשלת החמאס בעזה. למעלה בראש עומד מנהיג שאיתו אפשר אולי לנהל מו"מ ולהגיע להסכמים אך מתחתיו ארגון פוליטי שלא בהכרח תומך בעומד בראשו, כאשר זה מוכן לתפנית.

מתחת לארגון הפוליטי מתקיים ארגון חמוש, או צבאי, שאינו מקבל את מרות הארגון הפוליטי שמעליו. מתחת לארגון החמוש יש ארגון חמוש קיצוני ממנו שעיקר קיומו היא הפעילות האלימה כאשר זה שמעליו מורתע, או מוכן להפוגה, וכן הלאה - עד ל"משחררי פלסטין וירושלים" הצצים מפעם לפעם. אינני יודע האם זה המבנה האוניברסאלי של ישויות חתרניות בעולם, או שמא זו מורשת ערפאת לפלסטינים ולמזרח התיכון. מכל מקום, להרתעתם אין ערך של ממש.

בעיה נוספת היא הקושי לאמוד את מידת או עוצמת ההרתעה לאורך זמן. אין "סרגל הרתעה" מוצלח. ההרתעה נמצאת תמיד כמרחפת מעל, אבל יש בה עמימות וחוסר ודאות. הטעות הישראלית והצה"לית, שחזרה על עצמה יותר מפעם אחת, הייתה נעוצה בהטלת מושגינו על היריב. ראה הערכות אמ"ן ב-1973 לפני מלחמת יוה"כ, ובמיוחד ההנחה כי מצריים מורתעת על-ידי חה"א הישראלי ויכולת הפעולה העמוקה שלו. למצריים אין יכולת חדירה לישראל באמצעות מטוסי איכות מתאימים ולכן היא מורתעת מלתקוף את ישראל.

אי אפשר לאמוד הרתעה ללא רציונליזציה של היריב ביחד עם רציונליזציה של עצמנו, משום שזה תהליך דיאלקטי בו כל צד מעצב את השני. אחרת ההרתעה תישאר יצירה חד-צדדית וחד-ממדית. כאן עלי להעיר כי רציונליזציה של עצמנו קשה לא פעם יותר מאשר רציונליזציה של היריב.

אם כן, לאיזו מגמה ראוי לפנות? אינני מחפש תחליף למושג הרתעה, אבל חולשתו רבת השנים ממקדת את תשומת הלב למושג ישן אחר והוא ה"התשה", שתמיד שאפנו לא להיגרר אליה כל עוד אפשר לנסות ולפתור את הבעיה באמצעות מלחמת הכרעה מהירה וקצרה, שהרתעה בסופה. תולדות "האינתיפאדות" הראשונה והשנייה, מצביעות על כך שהחברה הישראלית מסוגלת לעמוד בהתשה לא פחות מיריביה ואולי טוב יותר. ראוי שהחשיבה הישראלית/צה"לית תפתח את המושג הזה ואת הפרקטיקות הנגזרות ממנו, משום שכבר הרבה שנים ההתשה היא לחם חוקנו וההתרפקות על מלחמת הכרעה היא חסרת תועלת.

***

יוני שמשוני

אני מבקש לטעון שתי טענות. הראשונה היא שיש דגש יתר על נושא ההרתעה. עצם העיסוק במושג הופך אינטנסיבי כאשר הבעיה העיקרית היא למעשה איך משמרים את הסטאטוס קוו, וישנן מספר דרכים לשימור הסטאטוס-קוו בנוסף להרתעה. שנית, יש לנו נטייה לפשט את העיסוק במושג. למרות שהלוחמה הקונבנציונאלית הופיעה לפני העידן הגרעיני, אין זה כך מבחינה מושגית, ואנו עוברים בלי משים מהמשגה גרעינית לעיסוק בהרתעה קונבנציונאלית, וחוזר חלילה.

ההרתעה הגרעינית היא איומה אך פשוטה להפעלה. אם נחשוב רגע, כדי לקיים הרתעה צריך לייצר מצב של ידע משותף. אנחנו מנסים לעשות את זה בכל מיני דרכים: רציונאליזציה, לימוד, מודיעין וכדומה. בסיטואציה הגרעינית הדו-צדדית, הידע המשותף שנדרש לייצר הוא פשוט, ובעצם מספיקה החזקה בחימוש גרעיני בכדי להרתיע. אינני זקוק להבטיח שמשוהו איום ונורא יקרה, אני רק צריך להיות מסוגל לא להבטיח שמשוהו איום ונורא לא יקרה. זה מצב של ידע משותף פשוט לביסוס, שלמעשה המצב מייצר אותו. כך נוצר סטאטוס קוו חזק שלא בקלות מאותגר על ידי אף אחד מהצדדים.

בסיטואציה של אתגור פוטנציאלי העניינים מתבררים מהר מאוד, משום שלכל השחקנים יש עניין לברר את האינטרסים. וככה הסובייטים נתנו לאמריקאים "לשחק" בווייטנאם ולא התקרבו לשם והאמריקאים נתנו לסובייטים "לשחק" באפגניסטן וכיו"ב. משבר הטילים בקובה מהווה דוגמא יוצאת מן הכלל, משום שהיא מהווה התקרבות חריגה של אחד הצדדים לאינטרסים של הצד השני.

במערכת יחסים קונבנציונאלית ה"היגיון הגרעיני" משתנה והכל עובר לפרטים. במקרה כזה היכולת לייצר מצע ידע משותף בין הצדדים, כמעט ולא ניתן לביצוע. קשה מאוד לייצר איום רלוונטי אמין בסביבה כזו משום שהוא מחייב מצע של ידע משותף מפורט, הכולל למעשה את עוצמת האינטרסים היחסיים, העוצמה הצבאית, הדוקטרינה, הנחישות, החופש הפוליטי הפנימי והבין מדינתית, וכך הלאה.

לא רק שישנו קושי "ללמד" וללמוד את הצד השני, קשה לא פחות להבין את עצמנו. כמה אנשים בישראל מצליחים יום לפני הבחירות לחזות באמת מה תהיה תוצאת הבחירות? האם יום או אף שבוע אחרי תחילת מלחמת יום הכיפורים ידענו איך ינהגו האמריקאים? לא ידענו לפני, לא ידענו ביום פתיחת המלחמה ולא ידענו שבוע אחרי שהיא כבר התנהלה, ומדובר בבעלי ברית שלנו.

האם אנו יכולים כיום לומר כיצד נגיב בעתיד לחטיפת חייל? ברגע שמתרחש אירוע כזה מתקיים ויכוח לגיטימי על דרך התגובה. אם היו שואלים את הפלסטינאים יומיים לפני ה"אינתיפאדה" הראשונה, כיצד אתם מתכוונים לפעול? לא היה להם מושג. קרה שם משהו ספונטאני. כך שאם אני לא יכול להבין את עצמי, כיצד אוכל להבין את היריב?

העניין אף יותר מורכב וקשור בטבורו לסיטואציה הקונבנציונאלית. אין לי עניין לשתף את היריב במידע משום שכך תיחשף התחבולה. אך אם הייתי "שם את האיום על השולחן" אזי הייתי צריך לגלות את זה. אני לא באמת רוצה לשתף במידע שכזה, ויכול להיות שלא ניתן לייצר מצב של ידע מושלם. לעיתים, גם כאשר הפרמטרים ידועים ומצע הידע המשותף קיים, אז הוא ניתן לעקיפה.

אם היה אירוע אחד בהיסטוריה שלנו שהיה צריך לייצר הרתעה רחבה, כבדה ומשכנעת, היתה זו מלחמת ששת הימים. מה קרה שם? עצם ההצלחה שלנו גרמה להיפוך באינטרסים. אחרי מלחמת ששת הימים מאזן האינטרסים היה לטובתנו כי לא היינו מאוימים קיומית. בעצם ישיבתנו על גדות התעלה, איימונו על אינטרסים מרכזיים עבור המצרים.

הפצצנו לעומק בניסיון לייצר ענישה מסורתית, פגיעה בתחנות כוח, בסכרים ובתשתיות אחרות. היינו בטוחים שהיות ואנחנו לא היינו מסוגלים לחיות במציאות כזו, כך גם המצרים לא יהיו מסוגלים. למיטב ידיעתי, ההפצצות לא יצרו לחץ של האוכלוסייה על המשטר לטובת שינוי מדיניותו.

לסיכום, בניגוד לסיטואציה גרעינית, קשה עד בלתי אפשרי, במונחים של הרתעה קונבנציונאלית, להביא לשינוי מדיניות על-ידי סדרה של איומים, ויש לפנות גם ל"גזרים" ולמוטיבציות חיוביות.

***

אלקנה הרנוף

אני מבקש למקד את הדיון בטענה אקטואלית שנשמעה ולפיה בעקבות מלחמת לבנון השנייה נפגעה ההרתעה הישראלית. זאת ועוד, שמענו שבעקבות פעולות כאלו ואחרות שכביכול בוצעו בסוריה, ההרתעה שוקמה. אם יש ראייה לכך שההרתעה לא נפגעה, הרי זו העובדה שבשל פעולות מסוימות היא שוקמה. ההרתעה הישראלית נבנתה במשך דורות, על יסודות איתנים הכוללים את הבסיס הכלכלי, המדיני, הגיבוי המעצמתי והמצב המוראלי של העם. אין זה ענין של מה בכך, פרמטרים אלו לא מתניידים במהירות שכזו עקב מבצע כזה או אחר.

בכדי להמחיש את האווירה ששררה באותם ימים ליקטתי מספר התבטאויות של פרשנים ואנשי מדינה. כך למשל: "צה"ל יבזבז חלק גדול מאפקט ההרתעה של הצלחות העבר אם הוא ייכשל בהבסת חיזבאללה", ו"אם המצב יסתיים ללא מבצע קרקעי, כשנצראללה חי ובועט, עלול להתחולל תהליך שיסכן את קיומה של המדינה". או: "אם לא יהיה סוף מר לאויב, יתערער עתידה של ישראל ושל העם היהודי בעולם כולו".

שקיעת האבק מאפשרת הסתכלות מאוזנת יותר, אף על פי שמבחינה היסטורית גם הזמן שחלף לא מספק עדיין פרספקטיבה נאותה. כדי לבחון אם ההרתעה נפגעה עלינו לבדוק קודם לכל מהי הרתעה. אסתפק בנוסחה שגורסת כי הרתעה כוללת את סכום נכסיה הביטחוניים, הכלכליים, המדיניים והמוראליים של מדינה באשר היא.

הדימוי ההרתעתי נוצר בתודעתו של היריב שאליו מכוונת ההרתעה, אך לא רק אצלו. גם ידידים שרוצים בהצלחה שלנו, צופים ובוחנים את יכולותינו. ההרתעה היא הדימוי שנוצר בתודעתו של היריב ואין היא תלויה בתחושת "הרחוב" או התקשורת.

אם נשיא סוריה יזמן את יועציו בכדי לבחון האם תוצאות מלחמת לבנון השנייה שינו את מצבה של סוריה לחיוב או לשלילה, לעניות דעתי תוצאות בחינה זו יצביעו על שימור העוצמה הביטחונית הישראלית. אני מדבר על מכלול העוצמה הביטחונית, לא על דרך הפעלת כוח זה או אחר והאם מחסני החרום היו מלאים. כאשר ראש מדינה כמו אסד רוצה ליזום מלחמה עליו להתבונן על העוצמה הזאת וכיצד היא עלולה לפגוע בו.

כמו כן, לא ניתן להצביע על פגיעה כלשהי בכלכלה הישראלית בעקבות המלחמה. האם נפגע משהו במערכת יחסי החוץ של ישראל? יתכן והאמריקאים ציפו שנלמד לקח את חיזבאללה באופן חד ומהיר יותר ו"לא סיפקנו את הסחורה". האם זאת פגיעה שעלולה להביא את הנשיא הסורי לחשוב כי כתוצאה מכך נחלשה ישראל מבחינה מדינית? התשובה שלילית. מה כן נפגע? נפגע היסוד המוראלי ותחושת הביטחון של הציבור הישראלי, אך אנו צריכים לשאול את עצמנו האם זאת פגיעה ברת קיימא?

יש לזכור כי פרט לעוצמה הצבאית-ביטחונית, משקלם של מרכיבים אחרים כמעט ואינו נמדד על-ידי היריב לצורך יציאה למלחמה, מכיוון שפרמטרים כגון מצב כלכלי, חוסן מדיני או מוראל לאומי לא באים לידי ביטוי במלחמות קצרות כשלנו, באופן כזה שהם משפיעים על תוצאות המלחמה.

על הקברניט הערבי לבחון ולשקלל, ראשית לכל, את מרכיבי העוצמה הצבאית הישראלית, משום שהיא זו שתסב לו את הנזק הגדול והמייד. אין ספק כי במלחמה התגלו בעיות בהפעלת הכוחות ברמות השונות, אך כשבוחנים את העוצמה הביטחונית הישראלית, היא עומדת במלוא עוצמתה, מבחינתו של אסד או כל יריב אחר. זאת ועוד, מעז יצא מתוק, משום שתפיסת הפעלת הכוחות, שהשתבשה בעת הלחימה, עברה מאז תיקון. מלחמת לבנון השנייה הוכיחה כי ניתן לפגוע במצב רוחו של העם, במוראל שלו, אך לא לגרוע באף אחד ממרכיבי ההרתעה. אם היו לאסד הרהורים, או "בלמים" שהופעלו לפני מלחמת לבנון השנייה, הם פועלים גם היום.

ניתן להתחכם ולומר כי היום יש לכל יריב פוטנציאלי של ישראל בעיה גדולה יותר, שהרי הטענה היא שישראל מחפשת עכשיו את ההזדמנות, את העילה, להשיב את כבודה האבוד. אם בוחנים את הדברים כהווייתם ומתייחסים להרתעה במלוא עומקה בקונטקסט הישראלי, הרי שמלחמת לבנון השנייה לא פגעה בה כפי שנטען. אנו מבינים זאת טוב יותר כיום, ואני סמוך ובטוח כי בפרספקטיבה היסטורית יתכן ונשכח כלל שהועלו אי פעם טענות בדבר פגיעה בהרתעה הישראלית.

***

חלק ד': ההרתעה במבחן המאבק בטרור ובגריילה

בועז גנור

עוזי דיין

אהרון (זאבי) פרקש

בועז גנור

אני מבקש להציב כמה סימני שאלה ולשתף אתכם בדילמות הקשורות בהרתעה של ארגוני טרור. הרתעה במובנה הקלאסי, הינה איום מסוים על היריב לבל יפעיל אמצעים מסוימים, שכן פעולה כזו מצידו תגרור אחריה גמול קשה וגביית מחיר יקר.

הפעלת מדיניות הרתעתית אפקטיבית נגד ארגוני טרור הינה אולי הקשה ביותר מתוך מגוון האיומים מולם אנו ניצבים. ארגון טרור קשה יותר להרתיע ממדינה ולו רק משום שלמדינה יש יעדים רגישים ואינטרסים רבים, שיכולים לשמש יעד לפגיעה ולהסלמה מצד המדינה המרתיעה, במקרה של חציית קו-אדום על-ידי המדינה המורתעת. ארגון טרור מטבעו הינו ארגון חשאי ולכן, כפועל יוצא מהחשאיות של הארגון, היעדים לפגיעה והיעדים להשפעה לא תמיד ברורים וניתנים לזיהוי. יתרה מזאת, הטרור העולמי דוגמת הג'יהאד הגלובלי, לא בנוי באופן היררכי כדוגמת ארגונים כחזבאללה וחמאס. רשתות הטרור של אותם בני דור שני ושלישי של מוסלמים במדינות המערב, מהווים כיום את הבעיה הקשה של הטרור העולמי.

מדיניות הרתעה מתבססת על הנחת היסוד שלפיה היריב הינו רציונאלי, דהיינו הוא שוקל שיקולי עלות-תועלת ומגבש את מדיניותו ופעולותיו על-פי שקלול זה. כאשר אנו דנים בנושא של הרתעת ארגוני טרור, השאלה הראשונה שנשאלת הינה האם היריב, במקרה זה ארגון הטרור, אכן עושה שיקולים של עלות-תועלת, כלומר האם הוא שחקן רציונאלי. שכן, אם יריב זה אינו פועל על-פי שיקולים רציונאליים של עלות-תועלת אין כלל טעם לדבר במונחים של הרתעה. עד עתה, ישראל התמודדה עם הקושי להרתיע ארגוני טרור בדרך של הרתעה עקיפה, על-ידי התמקדות במדינות שיש להן השפעה על ארגוני הטרור.

טענתי המרכזית הינה שכמעט כל ארגוני הטרור בעידן המודרני, הינם רציונאליים. קידום יעדים אידיאולוגיים, פוליטיים ואינטרסים מיידיים הם חלק מאותם שיקולים הכרחיים בהשגת תמיכה פנימית בארגון ובמתן לגיטימציה ביני"ל לפעולותיו. זאת ועוד, ארגונים מבוססים, שהשיגו הישגים מסוימים, נמצאו רגישים יותר לתדמיתם העולמית. לא רק ארגוני טרור הפועלים על רקע לאומי, אלא גם אלה הפועלים בשם הדת כגון ארגוני הג'יהאד הגלובלי, עושים שיקולים של עלות-תועלת ובוחרים את האלטרנטיבה המועילה יותר בעיניהם.

חוקרים שלא מקבלים את ההנחה כי ארגוני הטרור הינם ארגונים רציונאליים, סבורים שהארגונים הללו מונעים ע"י גרעין אידיאולוגי מוצק שאין בלתו. אך כאשר בוחנים את האידיאולוגיה והמטרות של ארגוני הטרור, ניתן לראות דיפרנציאציה מסוימת, בין אותו גרעין קשה ולא מתפשר לבין מטרות אחרות שנמצאות ב"אזור הדמדומים" ומושפעות מאינטרסים מיידיים. אלו הם מנופי ההשפעה על ארגוני הטרור.

לעיתים ארגוני טרור עושים גם שיקולי מוסר. כאשר עולה השאלה האם מותר לפגוע באזרחים, ברוב המקרים התשובה היא חיובית, אך הדילמה קיימת, ואם היא קיימת, הרי שזה מנוף השפעה שמאפשר, במידה כזאת או אחרת, יכולת השפעה. תמיכה פנימית בתוך הארגון ובקרב האוכלוסייה התומכת בארגון, פעילות רווחה, בחירות פנימיות, השגת מימון, סוגיות לוגיסטיות, כל אלו הם בהחלט אינטרסים מיידיים וחשובים, שעבורם מוכנים הארגונים לעיתים לוותר על מטרות בסיסיות או יעדים שמבוססים על האידיאולוגיה.

שיקול מרכזי בהרתעה בכלל ובהרתעת ארגוני טרור בפרט, קשור לבחינת המוטיבציה והיכולת של המרתיע לבצע את האיום שבו הוא מאיים על היריב. השאלה שצריכה להישאל מצידו של הגורם המרתיע הינה לפיכך - האם ישנה המוטיבציה והנחישות בעת הצורך לעמוד בהתחייבות האיום ולנקוט פעולות במקרה של חציית "הקו האדום" על-ידי ארגון הטרור, והאם ישנה היכולת לממש את האיום. ביכולת, כוונתי לא רק ליכולת צבאית, אלא גם למשאבים פוליטיים, לתמיכה ציבורית, ולמעמד של הגורם המרתיע בזירה הבינלאומית.

יש לזכור כי ההרתעה נמצאת בעולם הדימויים, ומלבד היכולת והמוטיבציה של הגורם המרתיע לממש את האיום, יש גם לקחת בחשבון את הדימוי שיש למרתיע אצל היריב בנוגע ליכולת שלו ולמוטיבציה שלו לממש את האיום. יודגש כי הדימוי של ההרתעה בעיני הארגון המורתע, הן באשר ליכולת והן באשר למוטיבציה, מושפע במידה רבה מניסיון העבר המצטבר – באיזו מידה הוכיח הגורם המרתיע בעבר את יכולתו ואת נחישותו להפעיל את כוחו במקרים דומים.

לאחר מכן צפות ועולות עוד מספר סוגיות. על הצד המרתיע להחליט האם הוא מכריז על "קו אדום", האם הוא מכריז על אולטימטום ויוצר איום מרתיע, ובאילו ערוצים הוא בוחר להעביר את המסר הזה? האם בערוץ פומבי, או בערוץ חשאי? כיצד בחירה זו תשפיע על אמינות המסר והאם היא תצר את חופש הפעולה של המרתיע? הצהרה של ממשלת ישראל, לאחר נסיגת צה"ל מדרום לבנון, כי ירי של קטיושה אחת על מדינת ישראל תביא להחרבת כל דרום לבנון, אולי היתה זוכה לאהדה בקרב הציבור הישראלי, אך השאלה היא האם הצהרה כזו נתפשת כריאלית וכאמינה ע"י הצד המורתע?

הכרזות ישראליות שכיחות, כגון: "מדובר בחציית קו אדום, ואנו נגיב במקום ובזמן שייראה לנו..." , הביאו לשחיקה מצטברת ולפגיעה ביכולת ההרתעה הישראלית.

להערכתני, האיום של גורמי הגייהאד הגלובלי מסוכן יותר לשלום העולם אפילו מהמלחמה הקרה של המחצית שנייה של המאה הקודמת. כאשר ברה"מ עמדה מול ארה"ב, כשלכל אחת מהן היה ארסנל של מאות טילים גרעיניים שיכול היה להשמיד את העולם כמה וכמה פעמים, הרי שהן לפחות התבססו על אותה רציונאליות, על אותה צורת חשיבה ועל אותם שיקולים של עלות-תועלת.

כאשר מולך ניצב יריב שחושב באותם מונחים שאתה חושב, הרי שאתה יכול לנהל עמו דו-שיח: לאיים עליו, להרתיע אותו, לוותר לו ואולי אף להגיע עמו להסכם. אולם כאשר מולך עומד יריב שלא מבין את הרציונל שלך, ואתה לא מבין את הרציונל שלו בשל מערכת ערכים שונה והשקפת עולם אחרת, קשה מאוד לנהל עמו מו"מ, לאיים עליו, להרתיע אותו ולהגיע עימו להסכמים.

לדעתי, מרבית אויבינו כן עושים את השיקולים האלה, השאלה רק אם אנחנו מספיק מיומנים כדי להבין אותם. כאשר אנו מבקשים להרתיע ארגון טרור, ראשית כל עלינו להגדיר מהו יעד ההרתעה. האם זו הרתעה כוללת, שנועדה להניע את ארגון הטרור לחזור בו מדרך הטרור ולהפסיק לחלוטין לבצע פיגועי טרור, או שאנו מסתפקים בהרתעה חלקית, דהיינו, הבאת הארגון לידי הימנעות מביצוע סוג מסוים של פיגועים, במועד מסוים, או באזור מסוים. יתכן שהצלחה בהרתעה מלבצע סוג מסוים של פיגוע, תביא את ארגון הטרור לנסות ולבצע אותו באופן אחר.

לסיום חשוב לציין כי מדיניות אפקטיבית של הרתעה יש לבחון לאורך זמן. כך, למשל, מה שנתפש היום כהרתעה אפקטיבית, עלול להתברר בעתיד כמהלך מזרז הסלמה. שנית, חשוב מאד להבין את תהליך קבלת החלטות, את השיקולים והאינטרסים של היריב, ורק אז להשתמש במידע זה כמנוף לחץ על הארגון. מכאן שהיותם של החזבאללה והחמאס ארגונים שיש להם הנהגה שעושה שיקולי עלות – תועלת, תהליך קבלת החלטות שנועד לברור את האלטרנטיבה המועילה ביותר, ומדרג של אינטרסים, מאפשרים להרתיע אותם בדרכים מגוונות.

***

עוזי דיין

ראשית, כדי לקיים הרתעה יש צורך במדיניות. כשאין מדיניות ברורה קשה להגדיר את יעדי ההרתעה, את ההישג הנדרש וכיצד להשיגו. במצב כזה לא ברור איך "עושים הרתעה" וכל אירוע הופך לייחודי (One of its kind) ויש לדון בכל מקרה כעומד בפני עצמו ללא כל עוגן של מדיניות. לפי איזו מדיניות יצאה ממשלת ישראל למלחמה האחרונה? לא ברור. אפילו לא ברור שההנהגה הבינה שזו מלחמה. אי הבנה זו וחוסר מדיניות ביטחונית ברורה השפיעו על הדרך בה התנהלה מלחמה זו. במצב כזה קשה ליצור הרתעה, ואני אומר זאת למרות שלדעתי מלחמת לבנון השנייה תרמה להרתעה מעצם התגובה הישראלית החריפה לחטיפת החיילים.

שנית, הרתעה מטבעה מתקיימת עד שהיא קורסת, אם בגלל שהצד השני לא חושב שהוא צריך להירתע או בגלל שאינו מבין את חומרת התשלום. ברגע שההרתעה עמדה למבחן ונכשלה, מרגע שנורתה הקטיושה הראשונה, אין יותר הרתעה. אין טעם להתאבל, הרי אנו יודעים שמתי שהוא היא לא תחזיק מעמד, אלא להתחיל לבנות את ההרתעה להמשך הדרך. בעברית יותר פשוטה - צריך לנצח. במלחמה בניגוד לספורט, העיקר לנצח, לא מספיק להשתתף... ולנצח באופן חד וברור, לא בנקודות אלא בנוק-אאוט.

כשלא מושג נצחון החדשות הרעות מתפשטות מהר, ההרתעה מתכרסמת והחמאס מחקה את החיזבאללה. לפיכך, עזה היא כיום המבחן להרתעת הטרור והגרילה ושם הוא המקום לשקם הרתעה זו. לשם כך עלינו לגבש היום מדיניות ביטחונית ברורה, ולתת פתרון צבאי למצב ברצועת עזה. אינני חושב שהכוח עונה על הכל, אך אם לא נבודד את רצועת עזה ונלחם בחמאס באפקטיבית, נקבל את החמאס כחיזבאללה מס' 2 מעזה תוך זמן קצר. אם לא ניתן פתרון צבאי לרקטות הקסאם, אז הבעיה תגלוש למקומות אחרים.

בנוסף, עלינו להתאים את בניית ההרתעה לאיום ולמועמד להרתעה, במילים אחרות: לא מספיק להפעיל בהצלחה F-16 בסוריה, צריך גם להפעיל באפקטיביות M-16 בעזה כי למרות שכולם יודעים שישראל יכולה להכריע מדינה כמו סוריה, אין זה אומר שזה ירתיע את החמאס בעזה. שני יעדי ההרתעה האלה, שכרגע הפרדתי ביניהם, אינם בלתי קשורים, הן בעיני האויב והן בעיני הציבור הישראלי.

את הקשר הזה בין שדרות לטהרן שמעתי בלוייה בשדרות, וכך נאמר בה: "מי שלא יכול לנצח את החיזבאללה ושלא יודע איך נותנים פתרון לקסאמים הפשוטים, איך ניתן לסמוך עליו שידע להתמודד עם הפצצה האיראנית?" שאלה פשוטה ונכונה זו הולכת ומתפשטת בציבור הישראלי המודאג והיא רלבנטית גם מנקודת מבטו של הצד השני, שמסתכל ובוחר את החוסן שלנו ומה אנחנו הישראלים חושבים על עצמנו. כי אם אנחנו לא בטוחים ביכולתנו להרתיע, למה יירתע הוא?

זו המשוואה המקשרת בין טהרן ושדרות. בסופו של דבר חברה יודעת להרתיע, אם היא שלמה עם עצמה, אם היא מספיק חזקה בתוך עצמה. במה כוחו של הטרור? בזה שהוא פוגע ומעמיק את חוסר ההסכמה הקיים ממילא בכל חברה. אני לא מציע לבטל את הפלורליזם הקיים במקומותינו, אך מדיניות ברורה והחלטית חובה לאמץ.

לאחרונה הצגנו בכנס שדרות לחברה מחקר שנערך על המתרחש באזור שדרות. נמצא, ולא במפתיע, כי ככל שהחוסן חברתי של קבוצה נתונה חזק יותר, כך הנזק התודעתי, התקשורתי ולבסוף המעשי – נמוך יותר. אנשים שעוזבים את שדרות, לא עוזבים רק בשל הקסאמים, הם עוזבים בגלל שהם לא מרוצים ממצבם, אין להם עתיד ברור ואין להם אמון בהנהגה הישראלית. לסיכום, חברה שרוצה להרתיע, חברה שרוצה להלחם ביעילות בטרור ובגריילה, צריכה קודם כל להיות בעלת חוסן חברתי. החוסן הפשוט מרתיע.

***

אהרון (זאבי) פרקש

אבחן שני מצבים שנוגעים להרתעה: המקרה הפלסטיני והמקרה של חיזבאללה, ודרכם לומר משהו על ההרתעה במאבק בטרור ובגרילה מול מדינה או רשות בה ישנו שלטון כושל. בארבעה מוקדים במזרח התיכון המערב לא השכיל להתמודד נכון עם תופעה זו: באפגניסטן, בעיראק, בלבנון וברשות הפלסטינית.

אני מבקש להתייחס לביסוס הרתעה דרך הפגיעה ביכולות הצד השני, במקרה הפלסטיני ובזה הלבנוני, ובניית הרתעה ע"י מדינה דמוקרטית, במקרה בו מדינה הנאבקת בטרור כאשר "יד אחת קשורה לאחור". הצד המפעיל את הטרור יודע שהאוכלוסייה היא זו שמרסנת את הממשלה, היא זו שמפעילה לחץ על הממשלה, וזו דרך ברורה שמחייבת מדינה דמוקרטית להתמודד אתה, כאשר היעד הוא בבירור האוכלוסייה.

אם אין לארגוני הטרור מטוסי F16 אזי הם ישתמשו במתאבדים. אל תטעו, אם יהיו ברשותם מערכות נשק מתקדמות, הם יעשו בהן שימוש. ברגע שיש רקטות "קסאם", או "זילזאל" אזי עושים שימוש בהן, ומפנים אותן נגד האוכלוסייה במטרה לפגוע בה ובאמצעותה להשפיע על הממשלה. לכן במוקד הטרור נגד המדינה עומדים האזרחים, והפגיעה בהם איננה מקרית, היא האסטרטגיה של אירגוני הטרור. כאשר ישראל כמדינה מבקשת לפעול נגד מבצעי הטרור – תוך מאמץ שלא לפגוע בחפים מפשע ובאזרחים - היא נאלצת לעשות זאת עם "יד אחת קשורה לאחור". זאת לפחות על פי המדיניות העכשווית, בהנחה שיש מדיניות.

באמצעות פגיעה ממוקדת, רציפה ולאורך זמן ביכולות היריב, ניתן לבסס את ההרתעה ואף לחזקה. השינוי שהוביל להצלחת הלחימה של ישראל נגד הטרור הפלסטיני ב"אינתיפאדה" השנייה, נובע מחיזוק תפישת הסיכול בהובלת השב"כ. זוהי תפישה שונה מתפישת המודיעין החיובי שלא הצליחה להוריד את טרור המתאבדים אל מול הרשות הפלשתינית, אך כן הצליחה מול החיזבאללה, לפחות עד מלחמת לבנון השנייה.

שילוב של יכולות הסיגינט [מודיעין אלקטרוני], הוויזנט[מודיעין חזותי], היומינט [מודיעין ממקורות אנוש] ומודיעין מחקירות; כל אלה יחד עם הגדר ושינוי בתפיסת הפעלת הכוחות, הביאו לתוצאות חיוביות ביותר במאבק שלנו בטרור ביהודה, שומרון ועזה אל מול הרשות הפלסטינית, בתקופה שבין קיץ 2002-2005.

התפישה הנוגעת למדיניות הסיכול גובשה לאורך זמן ותוך כדי הפיגועים הקשים, והינה תוצאה של אילוץ שנבע מהצלחת טרור המתאבדים בסוף 2001-תחילת 2002. מירב המאמץ של השב"כ ושל אמ"ן, התמקד במניעת טרור המתאבדים. בשלבים אלה לא חשבנו מספיק היכן עובר הגבול בין הצעדים האופרטיביים הנובעים מהתפישה הסיכולית שמונעת את הטרור, לבין אלה המדיניים.

במצב זה המדיניות הישראלית הושפעה רבות מהתפישה הסיכולית. בדרך זו של עשייה, ניסוי וטעייה, גם נוצר הקונצנזוס באשר לחיוניות הגדר – עד כי אפילו ראש הממשלה שוכנע לבסוף באשר לחיוניותה. הגדר הייתה רק דוגמא אחת מני רבות. כך למשל השפיעה המדיניות הסיכולית גם על משטר המעצרים, על מדיניות שחרור האסירים הפלסטיניים וכו'. כניסה שכזו לתפישה שונה ללחימה בטרור הפלסטיני – בעיקר נגד תופעת המתאבדים וההצלחות שבעקבותיה, הקטינו את הצורך וההכרח לקיים דיון מעמיק בנושא.

בשיטה זו ניתן להגיע בסופו של דבר למקומות שלדעתי לא נכון להגיע אליהם; ולקבל את ההחלטות על העברת האחריות הביטחונית על חלק מהשטח ועל חלק מהערים הפלסטיניות, דרך הפריזמה הסיכולית. אני מציע לדון בגבול הזה. כיצד בונים הרתעה נגד גורמי טרור שיעדם האוכלוסייה? דעתי היא שיש לעשות זאת ע"י הכנסת האזרחים למשוואה. טענתי הבסיסית הינה שהצד השני בסופו של דבר לחיץ, נתון להשפעה ויותר פרגמטי מאשר אידיאולוגי. כאשר גורמי הביצוע ומשפחותיהם נפגעים מאותו לחץ, יש לכך תוצאות בשטח.

כשמפגע לא ישן בלילות, והמשפחה שלו נפגעת, לאורך זמן זה משפיע גם על נחישותו והמוטיבציה שלו להמשיך ולשגר רקטות או לירות מרגמות. וכשלא ישנים בשרות, אזי לא נכון שישנו בעזה. פגיעה בדרגי קבלת ההחלטות, בגורמי ביצוע ובמשפחות שלהם, בגורמים שמשפיעים כלכלית, חמולתית ושבטית, מביאה לתוצאות. מאבק מוצלח של מדינה דמוקרטית בטרור ובניית יכולת הרתעה תושג רק אם האוכלוסייה האזרחית תוכנס למשוואה, על-פי שיקול דעת ומידת המוסר הגבוהה המאפיינת אותנו. לא עולה על הדעת שאנחנו נאבד כפר או עיר בישראל במאבק הזה, ומצבה של העיר שדרות רק מחזק את גישתי זו.

זו פונקציה של הרתעה שתלויה במעשי המרתיע כאשר מייד עם ביצוע הירי הראשון יש תגובה. לכולנו זכורות ההתבטאויות ביציאה מלבנון: "אם נראה כדור אחד שנורה מהצד השני, אנחנו נגיב", אותו דבר נאמר גם לאחר ביצוע תוכנית "ההתנתקות". ולכן יש להגיב מייד בהתחלה ולא כאשר אין ברירה. התגובה צריכה להיות בהקשר ובמידה ולא לפי מידת הנזק שנגרם לנו. המשמעות: עלינו להגיב על כל ירי, גם אם אין נפגעים. רק כך ניתן לבנות הרתעה. שנית, תפישה סיכולית, תוביל להרתעה טובה ואפקטיבית נגד גורמי טרור. הסכנה בכך שהגישה הזאת יכולה להביא לראיה חד-מימדית בה הסיכול הוא חזות הכל, ולהקשות על מציאת פתרונות מדיניים לסכסוך. אני מזמין למקד את הדיון סביב דברים האלה.

***

דן מרידור : הרתעה ותפיסת הביטחון

עם כל חשיבותה של ההרתעה, אסור "להעמיס" עליה יותר ממה שהיא יכולה לשאת. ההרתעה היא אחת מכמה רגליים, חשובות כולן, המרכיבות דוקטרינה ביטחונית ושימוש בכוח צבאי. אם ההרתעה כשלה, כפי שקורה בלא מעט מקרים, אזי בפניך עומדות כמה אפשרויות, להתגונן, לתקוף או לפתוח במהלכים מדיניים. ההרתעה היא לא חזות הכל. חשוב לזכור זאת כדי שלא נאבד את הפרספקטיבה הכוללת.

אנחנו חיים בעולם שמאופיין יותר מכל דבר אחר על-ידי עוצמת השינויים בנושאים המרכזיים ביותר לחינו. הן היכולות והן הסיכונים הועצמו. יכולתו של היחיד להסב נזקים בסדרי גודל שלא היו כמותם בהיסטוריה האנושית, גדל כך שלא קל להתאים את עצמך לשינויים, בעיקר אם אתה ארגון גדול וכבד כמדינה. ב-11 בספטמבר 2001 קבוצת אנשים קטנה, בהשקעה מינימלית, הצליחה לערער בפעם הראשונה את ביטחונה של ארצות הברית של אמריקה. זאת מהפכה ודוגמא לעוצמה הרבה של יחידים או קבוצות. זהו עולם חדש שלא היה כמוהו בעבר.

אם בוחנים את ההרתעה הישראלית בפרספקטיבה היסטורית, עלינו לזכור כי ישראל התחילה את דרכה בתוך אסימטריה מובנית בגודל וביכולות: מדינה קטנה מוקפת מהאוקיאנוס האטלנטי ועד האוקיאנוס ההודי, כאשר מולנו ניצבת אידיאולוגיה שגורסת שאין לנו זכות קיום. כיום, חלק גדול מהעולם הערבי מקבל את ישראל, מי פורמאלית מי לאו. כל זאת בזכות בניית עוצמה ישראלית משמעותית; ביטחונית, כלכלית, מדינית, טכנולוגית ועוד.

התפישה הערבית שלא ניתן להשמיד אותנו, לא כי הם מאמינים בתפישת הציונות, אלא כי ישראל חזקה מדי, הביאה חלק גדול מהעולם העוין הזה להשלים במונחים של "ריאל פוליטיק" עם המציאות והקיום הישראלי. זוהי הצלחה עצומה של ההרתעה הישראלית. אך כמו תמיד יש מהלכים נגדיים, וניסיון להעביר את הסכסוך למימדים אחרים. על רקע זה אפשר לראות את הניסיון של חלק ממדינות האויב להצטייד בגרעין ולשנות את המאזן הזה.

מהלך נגדי נוסף ניתן למצוא בהעברת הסכסוך למישור הטרור והגרילה, כפי שניתן לראות בפעולתם של ארגוני הטרור כחיזבאללה וחמאס. המטרה של גורמים אלה איננה ניצחון. בלשון הכדורגל הם רוצים "תיקו", בלשון צבאית הם רוצים למנוע מאתנו ניצחון. השאלה הקשה היא איך אתה יכול להרתיע מי שלא מחפש ניצחון אלא התשה מתמדת.

אם נוסיף לכך את סוגיית המתאבדים, גדל הקושי. בהרתעה אתה מבקש לאיים על הצד השני בנזק בלתי נסבל מבחינתו, אם הוא יעז לעשות כך וכך. אך כאשר אדם אומר, אני מוכן למות, אני הורג על-ידי זה שאני מת, קשה מאוד להרתיע אותו. ניתן לכנות אותם משוגעים, אך הנכונות לשלם מחיר כבד, אף מוות, היא חלק מהתרבות האנושית, עוד מראשית ימיה. לכן, כשעם מוכן לשלם מחיר גבוה מאוד או כאשר אדם מוכן למות - קשה יותר להרתיע אותו, זה פשוט ונכון לכל העמים. אם נוסיף לזה את עליית כוחה של הדת, הנכונות לשלם מחיר כבד במקרים מסוימים אף על הרג בשם הדת, נוסף עוד קושי למרתיע. לכן אני לא מציע להטיל הכל על ההרתעה, לא את הכל היא יכולה לעשות.

אין הדבר אומר שאין להרתיע כלל. להיפך, זו אחת מאבני היסוד של הביטחון בכל אומות העולם לאורך ההיסטוריה. אך יש להתאים את תפיסת ההרתעה לנסיבות המשתנות. הייתי רוצה לעשות אבחנה נוספת באשר לרציונאליות. רציונאליות משמע שאדם קושר בין מעשים לתוצאות. לכן השאלה איננה האם מטרתו היא מטרה ראויה בעיני או לא. הרציונאליות לא קשורה למטרות כשם שהיא לא קשורה לסולם הערכים. אדם מנוול יכול להיות רציונאלי משום שהוא מוכן לשלם מחיר גבוה עבור ערך מסוים. גם אם הוא מוכן לשלם מחירים גבוהים עבור מטרה שמנוגדת לכל ערכי המוסר שלי, זה לא משחרר אותי מלחשוב שזוהי דרך רציונאלית, בכפוף לסולם הערכים והמחירים שלו. כך צריך לחשוב. זה לא פותר את הבעיה בקלות, אבל זה נכון.

בספרה "מצעד האיוולת" מזהירה ברברה טוכמן מפני ההנחה הרווחת שאם כולם יהיו רציונאליים לא יהיו מלחמות. למרות שאנחנו לא יודעים לנתח ולפעול אלא בהנחת רציונאליות, יכול להיות שיקרה דבר לא רציונאלי. נצראללה טעה כשהוא לא העלה בדעתו שממשלת ישראל תעשה מהלך שייגמר כפי שהוא נגמר. הוא הניח רציונאלית, הוא לא קרא את ברברה טוכמן כנראה והוא לא הבין שיש גם החלטות לא רציונאליות. מישהו שאל האם אנחנו מרתיעים או מורתעים? העובדה שהחל מיציאתנו מלבנון בשנת 2000, היו התקפות חוזרות ונשנות מצד חיזבאללה, ללא תגובה משמעותית מצדנו, משמע שהורתענו מאפשרות התגובה של חיזבאללה. אלא שאז פעלו ממשלות רציונאליות. הם הבינו את הקושי בתגובה. הבינו שנוצרה הרתעה הדדית. לא נעים להודות, אבל זה מה שהיה בפועל.

אני חושב על התרחיש החמור ביותר כשאני פועל, לכן אני לא פועל. גם היריב חושב על התרחיש החמור ביותר מבחינתו. בתוך המתחם הזה כל צד מתייחס לתרחיש הקיצוני ביותר, ונוצר פער בגינו ההרתעה עובדת עבור שני הצדדים, כמו שהיא עבדה עד מלחמת לבנון השנייה. בבואנו להרתיע ארגוני טרור המבקשים את רעתנו, עלינו לזכור שאנו לא פועלים בחלל ריק, וכשמדובר בירייה של אחד מול אחד אין יתרון גדול לתחכום ולחוכמה, זה פשוט אקדח מול אקדח. לכן עולם ההרתעה איננו עולם פשוט, במיוחד בכל האמור לארגונים בעלי ערכים שונים מאוד, שרוצים את רעתנו.

באשר לסוריה. הנשיא אסד שואף להגיע לאיזון אסטרטגי עם ישראל. לשם כך הוא ממשיך בבניית מערך משמעותי של טילים עם ראשי נפץ כימיים, בכדי לומר: "היזהרו לכם, אם תעברו קו מסוים, יכולת התגובה שלי מורכבת מכמה נדבכים." למרות זאת, העובדה שאסד לא מגיב לתקיפה המיוחסת לנו בסוריה, מוכיחה כי הוא מורתע על ידינו.

העולם הזה איננו חד-מימדי, ההרתעה עובדת בכל הכיוונים ובכל עת. הבעיה העיקרית היא, כאמור, הקושי להרתיע ארגון שמטרתו איננה לנצח אותך, אלא לקיים את העימות, כאשר אינך יודע מהי ההיררכיה של הארגון ואיפה הוא נמצא. זאת ועוד, אנו חושבים בדרך כלל במושגים של הרתעה כוללת והרתעה ממוקדת. כאשר המטרה של הצד השני היא להניע משא ומתן, אין לו אשליה שהוא יכול לנצח אותך, הוא רוצה רק לא להפסיד. השאלה היא מה הוא חושב על הנזק שיגרם לו על ידך, ויגרם לך על-ידו, והאם זה יפתח את המשא ומתן? שאלה לא קלה.

כשהאויב מורתע, הוא מורתע מן היכולת שלך, כפי שנתפשת בעיניו ומהנכונות שלך להפעיל את היכולת הזאת. במידה מסוימת ההחלטה שהתקבלה ביולי 2006, החלטה שאסור היה לקבל, הוסיפה ליכולת ההרתעה הישראלית במובן הזה שישראל מוכנה לפעול גם כשהצד השני חושב שלא הגיוני שתפעל, ולכן ישאל פעמיים את עצמו כל אחד, האם הם יפעלו. אלא שמלחמת לבנון השנייה עשתה עוד דבר אחד, והיא עשתה אותו גם לאמריקאים בעיראק. מה הוא הדבר הזה? כל עוד אתה מאיים, האויב מניח מה הוא הכוח שלך והוא מניח את ההנחות החמורות ביותר, אך בהפעלת הכוח, האויב ושחקנים אחרים נוכחים גם במגבלותיו. כשלא ברור לחלוטין מהו כוחך, הוא יותר מדאיג. זה נכון לכל מדינה. וישראל לא שונה מאחרות.

ישנה אסימטריה נוספת בינינו לבין הקיצוניים, אסימטריה הניצבת על ציר הזמן. אם מישהו מהצדדים חושב במונחים היסטוריים, זה נותן לו יתרון גדול. זה חוזר לשאלה האם הוא מוכן לספוג מפלות בקרבות ביניים ובלבד לקיים את המלחמה. התפתחות של מאבק כזה, יוצרת א-סימטריה בעולם ההרתעה, לכן לנו יש עניין בקיום מדינות חזקות ואפילו ארגונים שולטים חזקים, מנוולים ככל שיהיו, ולא כאוס חסר שליטה שמגביל את יכולתנו להרתיע. לפעמים ההחלטה היותר נבונה היא לא להגיע למיצוי הכוח אלא להשאיר אצל האוייב שלד שעליו אפשר לקיים הרתעה בעתיד.

***

מתן וילנאי : דברי סיכום

אחד הכשלים שהתגלו במלחמת לבנון השנייה קשור לחוסר הבנת המרכיבים היסודיים באסטרטגיה הבסיסית של ההרתעה, ההתרעה וההכרעה, ויש המוסיפים להתגוננות. המרכיבים האלה, להפתעתי כי רבה, נשכחו, או לא הובנו כהלכה. אין מעשה בלי הבנת המרכיבים הבסיסיים הללו, והמלחמה הקודמת חשפה זאת באופן ברור. יכולת ההרתעה שלנו, היא המרכיב המרכזי בעצם קיומנו במזרח התיכון. משום שאם מדינת ישראל לא תהיה חזקה צבאית, היא לא תתקיים. לעיתים, בגלל תחזיות שלום אלה ואחרות, מבורכות כשלעצמן, נוצר עמעות בהבנה זו.

בהרתעה יש מרתיע ויש מורתע. הדימוי שלך כולל את העוצמה הצבאית והתבונה המדינית, את מעמדך בזירה הבין-לאומית וכמובן את החוסן הכלכלי והחברתי. יצא לי לא אחת להיפגש לאורך השנים לשיחות עם גנרלים לבנוניים, ירדניים, פלסטיניים ומצריים. והגורם הדומיננטי ביותר, המרתיע אותם, לבושת, הוא לא חיל האוויר והיכולות האסטרטגיות, אלא הקשר עם ארצות הברית.

אנחנו אומנם לא וסלים, אך הקשר עם ארצות הברית של אמריקה מהווה מרכיב חיוני ב"סל" ההרתעה שלנו, וצריך לזכור זאת. יש קשר ישיר בין איך אתה נראה וכיצד אתה מתנהג לבין יכולת ההרתעה שלך. השכונה הנקראת "המזרח התיכון" היא אכזרית ונוקשה ומי שלא חזק לא שורד. הדוגמא הקלאסית לכך היא לבנון. רבע שעה טיסה מכאן.

אני רוצה להזכיר שזוהי המדינה השנייה שחתמה על הסכם שלום עם ישראל. הייתה זו מדינה נוצרית מרונית בגבולות הרבה יותר קטנים מהיום, והיא איננה. סיפחו אליה מספר אזורים סונים ושיעים ולבנון הנוצרית נעלמה, מהטעם הפשוט, שהנוצרים לא היו חזקים. הם לא השכילו לבנות עוצמה צבאית עם כל מה שמשמע מכך על מנת לשרוד. בן-גוריון הבין שבלי כוח צבאי לא נשרוד כאן וזה מה שהציל אותנו. מדינת ישראל חיה על חרבה וברגע שהיא לא תחיה על חרבה היא לא תהיה. נשמע מוזר, אך זה כך.

למעשה, ההרתעה הישראלית כשלה כל פעם שהערבים החליטו לפתוח במלחמה. אך ככלל, היא הוכיחה את עצמה והסכמי השלום שנחתמו הם ראיה לכך. הערבים שמוכנים להידבר עמנו באים מעמדה של חולשה, מתוך הבנת העוצמה הכוללת שלנו. אך מסיום מלחמת לבנון השנייה, רבים בתוכנו מרגישים שאיבדנו את ההרתעה. אני חייב לומר שבעניין הזה אני מקשיב לנצראללה. הוא הרי אמר שהוא לא היה מבצע את החטיפה אם הוא היה יודע מה תהיה התגובה הישראלית. הם מבינים שאנחנו מסוכנים - זה אומר שאנחנו מרתיעים אותם.

לסוגיית הרתעת הטרור. למרות שהרתעת טרור שונה לגמרי מהאופן בו מתקיימת הרתעה בין מדינות, להפתעתי, כן מתקיימת הרתעה מול החיזבאללה ומול החמאס בעזה משום ששני הארגונים מבינים שבבעלותם נכסים שעלולים להיפגע. ההרתעה מתקיימת על-ידי פגיעה ישירה בכל מי שלוחם נגדנו ומתבצעת יום יום, שעה שעה, וזה מרכיב מרכזי בהרתעה שלנו. ולמרות שמדובר בארגוני טרור, יש להם נכסים, יש להם מה להפסיד, וניתן להרתיע אותם.

אנחנו חייבים לטפח את כושר ההרתעה שלנו, אין הוא מובן מאליו. כפי שבכדי לשמור על כושר גופני עליך לעסוק בו כל הזמן, כך גם בהרתעה: אם הפסקת להתאמן, הכושר יורד. צריכה להיות מוכנות בלתי מתפשרת להפעיל את העוצמה הצבאית שלנו, בתבונה, משום שזו עוצמה בעלת גבולות ומגבלות. כתוצאה מכך, ולאור מאזן הכוחות הכולל במזרח התיכון, אין לצדדים יכולת להכריע את הסכסוכים הקיימים אלא רק סביב שולחן הדיונים.

***

